

Univerza na Primorskem
Fakulteta za turistične študije – Turistica

Zaključni projekt

POTENCIALI POVOJNEGA USTNEGA IZROČILA
ZA OŽIVLJANJE KULTURNE DEDIŠČINE V
POSOČJU

Amadej Rutar

Univerza na Primorskem
Fakulteta za turistične študije – Turistica

Zaključni projekt

POTENCIALI POVOJNEGA USTNEGA IZROČILA
ZA OŽIVLJANJE KULTURNE DEDIŠČINE V
POSOČJU

Izdelal: Amadej Rutar

Mentorica: mag. Zorana Medarić

Portorož, april, 2016

ZAHVALA

Ob tej priložnosti svojo največjo zahvalo in spoštovanje poklanjam pokojni noni Mariji Benedejčič, ki me je že od otroštva navdihovala z zanimivimi zgodbami svoje mladosti. Zahvala gre tudi izbranim domačinom vasi Zatoľmin, ki so bili pripravljene svoje zgodbe deliti z menoj, mentorici mag. Zorani Medarić za njeno strokovno svetovanje, lektorici Heleni Čujec Stres za zavzetost ter spodbudne besede, in nenazadnje, mojim staršem in vsem ostalim, ki so mi stali ob strani, pomagali, svetovali in me spodbujali.

PODATKI O ZAKLJUČNEM PROJEKTU

Avtor:	Amadej Rutar
Naslov:	Potenciali povojnega ustnega izročila za oživljanje kulturne dediščine v Posočju
Kraj:	Portorož
Leto:	2016
Število strani:	48
Število prilog:	3
Mentorica:	mag. Zorana Medarić
Lektorica:	prof. Helena Čujec Stres
Ključne besede:	ustno izročilo/vojna/kulturna dediščina/Posočje/turistična ponudba
UDK:	338.48-6(497.4Posočje)
Avtorski izvleček:	<p>Povojno ustno izročilo predstavljajo zgodbe domačinov v Posočju, ki so preživeli obdobje 2. svetovne vojne. Glede na razpoložljivost vojnih snovnih kulturnih virov je v Posočju pobudo prevzela tematika 1. svetovne vojne. 2. Svetovna vojna in z njo zgodbe domačinov so zaradi neoprijemljivosti postavljene na stranski tir. V tej raziskavi razkrivamo potencialne vpeljevanja zgodb v turistično ponudbo in kakšni načini interpretacije najbolj pripomorejo k ohranjanju tovrstne nesnovne kulturne dediščine. S pomočjo kvalitativnega načina opravljanja raziskave so bila zbrana strokovna mnenja oseb, ki se ukvarjajo s kulturno dediščino, in analizirana s pomočjo analitičnega orodja tematske mreže.</p>

FINAL WORK DATA

Author: Amadej Rutar

Title: Potential of post-war oral traditions for the purpose of preserving cultural heritage in Posočje

Location: Portorož

Year: 2016

No. of pages: 48

No. of appendices: 3

Supervisor: mag. Zorana Medarić

Lector: prof. Helena Čujec Stres

Key words: oral traditions/war/cultural heritage/Posočje/tourism supply

UDK: 338.48-6(497.4Posočje)

Abstract: Post-war oral traditions are considered to be the stories of local people who survived the era of 2nd world war. 1st world war's topic took the initiative in Posočje regarding the disposability of tangible war cultural resources. 2nd world war and its stories are still being neglected for the reason of their intangible form. The purpose of this research is to identify the potential of stories for introducing them into tourism supply. Also, we try to identify most suitable forms of interpretation for the purpose of preserving their intangible form. Expert opinions were gathered with the method of qualitative research. The interview was preformed with people who deal with cultural heritage and analyzed with the method of thematic network.

KAZALO VSEBINE

UVOD	1
1 KULTURNA DEDIŠČINA: KLJUČNI KONCEPTI IN TRENDI.....	3
1.1 DEFINICIJE KULTURNE DEDIŠČINE	6
1.2 DELITEV KULTURNE DEDIŠČINE	8
1.3 DEFINICIJA NESNOVNE KULTURNE DEDIŠČINE.....	9
1.2.1 Oblike nesnovne kulturne dediščine	9
1.2.2 Ustno izročilo, kot ena izmed oblik nesnovne kulturne dediščine.....	11
1.4 VARSTVO KULTURNE DEDIŠČINE.....	12
2 TURIZEM IN KULTURNA DEDIŠČINA	14
2.1 TURISTIČNA PONUDBA NA OSNOVI USTNEGA IZROČILA	15
2.2 MOŽNOST VKLJUČEVANJA POVOJNEGA USTNEGA IZROČILA V TURISTIČNO PONUDBO NA OBMOČJU POSOČJA.....	17
3 METODOLOGIJA RAZISKAVE	20
3.1 NAČIN OPRAVLJANJA RAZISKAVE	20
3.2 RAZISKOVALNA VPRAŠANJA.....	22
4 ANALIZA IN REZULTATI RAZISKAVE	25
4.1 PRIMER POTENCIALNE ZGODBE	25
4.2 OPIS IN RAZISKAVA TEMATSKE MREŽE.....	28
4.3 POVZETEK SKUPNIH TEM TEMATSKE MREŽE.....	38

5 INTERPRETACIJA REZULTATOV IN KLJUČNE	
UGOTOVITVE.....	40
ZAKLJUČEK.....	43
SEZNAM UPORABLJENIH VIROV.....	44
PRILOGE	

KAZALO TABEL

Tabela 1: Naziv in zaposlitev intervjuvanih oseb.....	21
Tabela 2: Kodiranje zapisov pogovorov	29
Tabela 3: Ustvarjanje organiziranih in skupnih tem.....	30

KAZALO SLIK

Slika 1: Spomenik padlim borcem na planini Sleme.....	26
Slika 2: Tematska mreža – temelji ponudbe	31
Slika 3: Tematska mreža – verodostojnost interpretacije	34
Slika 4: Tematska mreža – težave pri ohranjanju in prenašanju zgodb	37

KAZALO PRILOG

Priloga 1: Struktura vprašanj intervjuja	
Priloga 2: Primer zapisa pogovora izpeljanega intervjuja	
Priloga 3: Primer potencialne zgodbe domačinov	

UVOD

Posočje se nahaja v severo-zahodni Sloveniji in je prepoznavno po izraziti naravni in kulturni dediščini. V nedavni preteklosti sta se zaradi pomembne geografske in strateške lege na tem območju odvijali 1. in 2. svetovna vojna. Še danes so v naravi in zavesti lokalnega prebivalstva razvidne posledice, ki sta jih vojni za seboj pustili. Iz tega razloga so v lokalnem prostoru nastale zgodbe domačinov, ki so bili posredno in neposredno vpleteni v vojna dejanja. Osredotočamo se predvsem na zgodbe domačinov iz obdobja 2. svetovne vojne. Zgodbe so del lokalne kulturne dediščine in plod lastnih občutij domačinov, njihovih izkušenj in videnj, ki so nastajale vzporedno z dogodki med in po 2. svetovni vojni. Njihova vsebina ne zajema le splošnih zgodovinskih dejstev, temveč opisuje zgodovinsko dogajanje s stališča osebnega doživetja lokalnega prebivalstva.

Nesnovna kulturna dediščina je vezana na kraj, iz katerega izvira, kar pomeni, da lahko do največjega izraza pride prav v okolju nastanka. Glede na to, da se zgodbe pripovedujejo znotraj družinskih in prijateljskih krogov, je težko do njih dostopati, če z domačini nismo sorodstveno povezani ali jih vsaj poznamo. Glavni namen raziskave je zgodbe identificirati in raziskati, kakšen je njihov potencial za vpeljevanje v turistično ponudbo, muzejske zbirke in arhive v Posočju. Kot druge oblike nesnovne kulturne dediščine so tudi zgodbe ogrožene zaradi urbanizacije, migracij in okoljskega spreminjanja («United Nations Educational Scientific and Cultural Organisation [UNESCO]«, 2003b). Z identificiranjem zgodb lahko pridemo do izbora tistih, ki jih lahko uporabljamo v namen dobre interpretacije snovne kulturne dediščine Posočja. Vse ostale zgodbe, ki niso vezane na snovno dediščino, bi se lahko uporabljale za pripovedništvo in ustvarjanje zapisov o vojnem in poveljnem dogajanju. Ustvarjanje zapisov (audio/video in pisni) bi splošne knjižnice in muzejske arhive obogatilo z lokalnim znanjem o vplivu vojne na lokalno prebivalstvo. Zgodbe, ki so zapisane, so lažje dostopne interpretatorjem, s pomočjo katerih ustvarjajo interpretacijo snovnih kulturnih dobrin za turistično vodenje, predstavitev zbirk, razlago dogodkov, itd..

Richards (1996) pravi, da vključevanje kulturne dediščine v turistično dejavnost pripomore k ohranjanju virov ter sožitju in razumevanju med ljudmi. Eden od ciljev

raziskave je posredno spodbuditi širše občinstvo k zanimanju za lokalne zgodbe, ki se vežejo na pomemben del splošne zgodovine. Večje zanimanje lokalnega prebivalstva ali obiskovalcev posledično spodbudi ohranjanje tovrstnih virov. Seveda je vprašljivo, komu zgodbe predstavljamo, saj ista zgodba najverjetneje ne doseže istega pomena, če jo predstavimo domačinu ali obiskovalcu, ki se prvič nahaja v Posočju. Vsekakor so zgodbe del lokalne zgodovine in se vežejo na lokalno kulturno dediščino. Vsaka od njih ima svoj potencial, odvisno od tega, komu in v kakšnem spletu okoliščin jo predstavimo.

Zgodbe domačinov so dragocen vir nesnovne kulturne dediščine. So vir, ki tvori identiteto lokalnega prostora in prebivalstva. Z vpeljevanjem tovrstnega vira v ponudbo lahko širši publiki predstavimo del lokalne kulturne identitete in obiskovalce, kot tudi domačine, spodbujamo k ohranjanju kulturne dediščine v Posočju.

1 KULTURNA DEDIŠČINA: KLJUČNI KONCEPTI IN TRENDI

Ljudje so že od nekdaj potovali in motivi, zaradi katerih so se odpravljali na pot, so bili raznoliki. Prve oblike kulturnega turizma se pojavijo v 15. stoletju, ko so se aristokrati odpravljali na izobraževalna potovanja (Timothy, 2011).

V svetovni javnosti velja prepričanje, da je kultura ključnega pomena za trajnostni razvoj in sta med seboj soodvisna. Turizem velja danes za največjo gospodarsko dejavnost, ki se med drugim ukvarja s trženjem kulturne dediščine. Po podatkih United Nations World Tourism Organisation [UNWTO] (2016) je kulturni turizem vodilna oblika turizma in je hkrati sredstvo za kulturno promocijo in ohranjanje kulturne dediščine. Predstavlja razvoj na socio-kulturnem področju, in ga usmerja v trajnostni razvoj. Kot pravi Zaman (2015), ima kulturna dediščina poglobitveni pomen pri dvostranskem in tristranskem sodelovanju med državami in je glavni faktor, ki zmanjšuje ekonomske, socialne, znanstvene in okoljske razlike med razvitimi in razvijajočimi se državami. Smiselno je sklepati, da je kulturna dediščina ključni faktor, ki spodbuja razvoj v razvijajočih se državah. Načeloma spadajo sem države, pri katerih učinki globalizacije še niso močno prisotni. Imajo pa lahko izrazite kulturne vire in dediščino, ki so raznovrstni in edinstveni in lahko pripomorejo k boljšemu ekonomsko-socialnemu in gospodarskemu razvoju (Perera, b.d.).

Različne organizacije, kot so UNESCO in UNWTO, so na globalni ravni pripomogle k zaščiti naravne in kulturne dediščine. Brez njih danes kulturna in naravna dediščina ne bi imeli tako velikega pomena za turizem in gospodarstvo. UNESCO, organizacija pristojna za vzpostavitev svetovnega miru in varnosti s promocijo sodelovanja med narodi na podlagi izobrazbe, znanosti, kulture in komunikacije, je bila ustanovljena leta 1945. Pripomogla je k skupnemu dialogu med civilizacijami, kulturami in ljudstvi. Kulturna dediščina velja za eno izmed prednostnih področij delovanja, zaradi česar si UNESCO prizadeva ohranjati in zaščititi kulturno in naravno dediščino, za kateri velja, da imata neprecenljivo vrednost (Aralica, Čebela, Jerman, Kovač, in Bokova, 2012).

Od leta 1992 je z ratifikacijo konvencije o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine tudi Slovenija pridobila mesto med preostalimi 194 članicami UNESCA (ibid.).

Kulturna dediščina je materialen in spiritualen vir, ki razpolaga z zgodbami zgodovinskega razvoja. Je pomemben vir, ki bi moral biti fizično, intelektualno in emotivno dostopen širši publiki (International Council on Monuments and Sites [ICOMOS], 1999). V Sloveniji se je zanimanje za kulturno dediščino in ukvarjanje z njo okrepilo šele konec 20. stoletja. Državo so po osamosvojitvi doletele spremembe na družbeni in politični ravni. Življenje ljudi se je takrat spremenilo, posledice pa so se kazale na gospodarskem, političnem, socialnem in kulturnem področju.

Za razliko od 19. pa tja do konca 20. stoletja, ko si je država prizadevala oblikovati svojo narodno zavest in konstruirati svojo identiteto, so po osamosvojitvi Slovenije konec 20. stoletja ključni dejavniki postali krepitev samozavesti, povezane z državo, njenim delovanjem in uveljavljanjem v mednarodnem okolju. V procesu ustvarjanja nove identitete so se poleg kulturnih društev in organizacij za to zavzele državotvorne institucije, izobraževalne ustanove, muzeji, arhivi in raziskovalni inštituti (Fakin Bajec, 2011).

Namen te raziskave je osredotočiti se na Posočje, ki leži na severo-zahodnem predelu Slovenije, je bogato s kulturno dediščino in temelji tako na naravnih kot na kulturno-zgodovinskih virih. Potencial kulturnih in naravnih virov omogoča razvoj športnih in kulturnih turističnih dejavnosti in hkrati krepi rast gospodarstva v tej regiji. Med najbolj znanimi kulturnimi objekti so:

- Kobariški muzej 1. svetovne vojne,
- Nemška kostnica,
- Javorca - spominska cerkev Svetega Duha,
- Kolovrat – muzej prve svetovne vojne na prostem,
- Tonocov grad,
- Vojaška kapela Bes,
- Rojstna hiša Simona Gregorčiča,
- Tolminski muzej (»Dolina Soče«, 2016).

Iz zgoraj navedenih kulturnih objektov je razvidno, da gre večinoma za kulturne spomenike, ki so povezani z vojno in obdobjem po vojni. Fundacija Poti miru v Posočju

je na območju frontne črte soške fronte nekatere zapuščene vojne jarke in kaverne preuredila v muzeje na prostem. V zahodnih Alpah Slovenije so še vedno vidne porušene vojaške in topniške utrdbe, jarki, kaverne, itd.. Največ jih vidimo na gori Rombon, ki je bila skrajna severna točka soške fronte.

Vojne ostanke lahko vidimo tudi vzdolž rapalske meje. Najbližji so v Pologu, 8 kilometrov od vasi Zatoľmin, pod hribom, kjer se nahaja spominska cerkev Svetega Duha v Javorci. To je mreža italijanskih bunkerjev, ki so bili grajeni na rapalski meji po letu 1920 kot priprava na 2. svetovno vojno. Celoten sistem še zmeraj poteka po kopenskih mejah med takratno Francijo, Švico, Avstrijo in Jugoslavijo. Nekateri objekti so bili kasneje uničeni zaradi pomanjkanja železa v povojnem obdobju (Vončina, 2012).

Posočje razpolaga s kulturnimi viri, ki so že vključeni v turistično ponudbo (nemška kostnica, italijanska kostnica, Javorca, itd.), nekateri pa so še vedno neizrabljeni. Vsak še neizrabljen objekt ima svojo zgodovino in svoje zgodbe. Glede na to, da sta turizem, kot vodilna svetovna gospodarska dejavnost, in kulturna dediščina, kot eden izmed poglobitnih motivov potovanj, tesno povezani, je prav, da se posvetimo varovanju kulturne dediščine in njenemu vključevanju v turistično ponudbo. S tem se ne le spodbujata trajnost in trajnostni razvoj, temveč se s tem krepi tudi narodna zavest in dolgotrajna raba kulturnih virov, kar je ključnega pomena, da se kulturna dediščina ohranja in prenaša iz roda v rod. Zgodbe domačinov so še relativno neizrabljen vir nesnovne kulturne dediščine, s pomočjo katerih si lahko vojna dogajanja razložimo na drugačen način. Ljudje se seznanjajo in so seznanjeni s splošnimi zgodovinskimi dejstvi. Pri pogovoru o vojnih časih in o vojni na območju Posočja je smiselno predstavljati lokalno zgodovino in občutja tistih, ki so bili posredni ali neposredni soudeleženci vojnega dogajanja.

1.1 DEFINICIJE KULTURNE DEDIŠČINE

Kulturna dediščina je pojem, za katerega so se razvile različne definicije. Te določajo okvire, s katerimi lahko povezujemo predmete kulturne dediščine, konkretno pa je vsaka vezana na kulturo, na katero se nanaša.

Pojem kulturna dediščina je sestavljen iz besed kultura in dediščina. V Slovarju slovenskega knjižnega jezika je kultura opredeljena kot skupek dosežkov in vrednot, ki se kažejo kot rezultat človekovega delovanja, dediščina pa je nekaj, kar je pridobljeno od umrlega oziroma kar je privzeto iz preteklosti (»Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU – Portal BOS«, 2016). Vendar beseda »dediščina« nima direktne povezave z istopomenskimi besedami tujih jezikov. Je beseda, ki izhaja iz slovenskega besedišča. Ima isti pomen, kot sorodne besede v tujih jezikih, vendar je osnovana na besedah slovenskega knjižnega jezika (dednost – dedič – dedovati – dediščina). V angleškem jeziku pomen besede dediščina enačimo z »heritage«, kar pomeni nekaj, kar je ali je lahko podedovano. Pravi izvor besede izhaja iz stare francoščine (eritare – heritage) (Pucer, 2004).

Več vidikov pomena besede »dediščina« je opisanih v Slovenskem etnološkem leksikonu. Prvi vidik je, da dediščina pomeni premoženje, ki se deduje na osnovi dediščinskega prava. Z drugega vidika pomeni izročilo (tradicije, načini življenja), pri čemer je sedanost povezana s prejšnjimi rodovi, predniki pa dobrine zapuščajo, predajajo ali posredujejo naslednjim rodovom (Baš in Ramšak, 2004).

Kulturna dediščina ni povezana samo z dobrinami, ki so človeškega izvora. Neposredno je povezana z naravno dediščino, ki je celotno človekovo okolje (naravno in kulturno). Vendarle se naravna dediščina po UNESCO-vi kategorizaciji (»United Nations Educational Scientific and Cultural Organisation [UNESCO]«, 2016) loči od kulturne dediščine, pod katero spadajo dobrine izključno naravnega izvora. Treba je razumeti, da razmerje med človekom, kulturnim okoljem, gospodarstvom, družbo in duhovnimi prizadevanji tvori kulturno dediščino kot celoto.

Definicij kulturne dediščine je lahko veliko, kolikor je njenih interpretatorjev, razlaga Harvey (2001). Komaj od druge polovice prejšnjega stoletja kulturni dediščini namenjamo več pozornosti. Velja za ključen razlog preoblikovanja svetovne ekonomije, ki se je začelo okoli leta 1970. V času preoblikovanja je prihajalo do vprašanja, ali se lahko kulturna dediščina meri z drugimi oblikami prostega časa. Komercializacija je morala dovoliti več kot le dejavnost, s katero se ljudje ukvarjajo v prostem času. Barrère (2015) pravi, da kulturna dediščina igra veliko vlogo na socialnem in ekonomskem področju. To sta glavni instituciji, ki povezujeta zgodovino, okolje in družbo, ki definirajo kulturni kontekst socialnega življenja.

Identifikacija dediščine gre v javno korist. Država Slovenija je na podlagi razpoložljivih virov kulturne dediščine in že uveljavljenih mednarodnih konvencij izdala zakon leta 2008, kjer kulturno dediščino definira kot dobrine, ki so podedovane iz preteklosti in so opredeljene kot izraz vrednot, identitet, prepričanj, znanj in tradicij. Dediščina je pogojena z vidiki okolja, ki so povezani z medsebojnim vplivanjem ljudi in prostora, v katerem živijo (*Zakon o varovanju kulturne dediščine*, 2008, 1. člen). Z zakonskega vidika so v namen Konvencije o svetovni dediščini (world heritage convention) za kulturno dediščino opredeljeni:

- spomeniki: sem se umeščajo arhitekturna dela, kiparska in slikarska dela, predmeti arheološke narave, inskripti, jame in votline;
- skupine stavb: sem se umeščajo skupine ločenih ali povezanih stavb;
- krajine: sem spadajo človekova dela ali združena dela človeka in narave in območja arheoloških najdišč (*Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, 2015, 45. člen).

Za kulturno dediščino ne obstaja univerzalna definicija, ki bi strogo določala njen pomen. Glede na to, kdo se z njo ukvarja, ločimo ožje in širše definicije kulturne dediščine. Pri ožjih definicijah je pogled omejen na posamezna dela in njihove avtorje, pri širših pa je usmerjen v izobrazbo, tradicijo, jezik, itd.. Bujdosó et al. (2015) razlagajo, da interpretacij obstaja veliko, a vse stremijo k istemu načelu: kulturna dediščina se nanaša na zvezo med svetom, ki ga je oblikoval človek, in svetom, v katerem živimo.

1.2 DELITEV KULTURNE DEDIŠČINE

Promocija kulturne dediščine je v zadnjih desetletjih postala glavno stališče evropskih in internacionalnih načel ohranjanja in varovanja. Globalizacija je povzročila, da se je povečalo zanimanje za prepoznavanje različnih kultur in omogočila je pretok informacij med kulturami. Od konvencije o svetovni dediščini do konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine so se spremenila načela identificiranja kulturne dediščine.

Ivanc (2012) po posameznih zvrsteh kulturno dediščino razdeli na:

- nepremično kulturno dediščino,
- naravno dediščino,
- premično kulturno dediščino,
- živo oz. nesnovno kulturno dediščino.

Podobno je kulturna dediščina razdeljena po načelih UNESCA na:

- snovno kulturno dediščino, ki je:
  - premična,
  - nepremična,
  - podvodna,
- nesnovno kulturno dediščino,
- naravno dediščino,
- dediščino v primeru oboroženega spopada (»UNESCO«, 2016).

Pri obeh primerih kategoriziranja kulturne dediščine gre za ista načela. Izhajata iz istega vira – konvencij, ki so nastale z namenom ohranjanja kulturne dediščine. Z vsako konvencijo so nastale nove kategorije in načini, kako jo identificirati.

Kulturna dediščina kot koncept ni več omejena samo na vire, ki bi vključevali otipljive materiale. Koncept zajema tudi neotipljive vire (tradicije, izraze, izročila), ki so se podedovali od prednikov in so se prenesli v naslednje rodove. V nalogi se bomo osredotočili na ustno izročilo domačinov v Posočju, ki lahko kot vir nesnovne dediščine daje pomen snovni dediščini (vojne zbirke, spomeniki, vojni ostanki).

1.3 DEFINICIJA NESNOVNE KULTURNE DEDIŠČINE

V nasprotju s snovno kulturno dediščino, je nesnovna neotipljiva, živa in se jo mora prenašati iz roda v rod, da lahko obstane. Nanaša se na prakse, znanja, izražanja in instrumente, ki s prenašanjem lokalne kulture iz roda v rod zagotavljajo znake identitete, nadaljevanja, raznolikosti in ustvarjalnosti predvsem tistim, umeščenim v lokalno skupnost (»UNESCO«, 2003a). Sestavljena je iz procesov in praks, do nje imamo drugačen pristop, kot do snovne kulturne dediščine. Njena naravna sestava je bolj občutljiva in krhka, kot so druge oblike kulturne dediščine, ker je odvisna od akterjev, socialnega in okoljskega stanja, ki niso podrejeni nenadnim spremembam (Bouchenaki, 2003).

Nesnovna kulturna dediščina je s snovno vedno v neposrednem stiku, tako da nesnovna daje pomen snovni, kar snovno naredi podrejeno. Deacon, Dondolo, Mrubata in Prosalendis (2004) razlagajo, da ima vsaka snovna oblika kulturne dediščine nesnovne vrednosti, ni pa nujno, da je tudi obratno. Če si to preprosteje razlagamo, velja, da vsak predmet snovne kulturne dediščine (npr. spomenik, stavba) opredeljujejo zgodbe ali druge nesnovne oblike, ki definirajo njegov obstoj. Lahko pa obstajajo nesnovne oblike, ki nimajo snovne podlage. V takem primeru so to lahko zgodbe ali legende, ki jih ne potrjuje noben fizični predmet snovne kulturne dediščine.

Podobno razlaga Park (2011), ki meni, da nas razumevanje snovne kulturne dediščine in statične izgradnje pogosto pripelje do odkritja nesnovnih dobrin in nefizičnih virov, ki pa so temelj kulturne dediščine. V zadnjem desetletju se je povečal poudarek identifikacij nesnovnih kulturnih virov. Želja po razumevanju in dosledni interpretaciji fizičnih dobrin se odraža v interesih po ohranjanju kulturnih virov. Namreč, nesnovna kulturna dediščina kaže raznolike simbolne pomene in tudi nacionalno zavest, saj se oboje nahaja v materialnih in snovnih ostankih preteklosti (Smith in Akagawa, 2008).

1.2.1 Oblike nesnovne kulturne dediščine

UNESCO-va konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine iz leta 2003 predlaga pet različnih področij, na katerih se kažejo oblike nesnovne kulturne dediščine:

- Ustna izročila in izrazi, vključno z jeziki, kot orodje nesnovne kulturne dediščine;
- Uprizoritvene umetnosti;
- Družbene prakse, rituali in svečani dogodki;
- Znanost in prakse, ki se zadevajo naravo in veselje;
- Tradicionalna obrt (»UNESCO«, 2003b).

UNESCO je z oblikovanimi področji ustvaril splošen okvir identificiranja nesnovne kulturne dediščine. Po mnenju UNESC-a je to seznam, ki ne izključuje drugih oblik, katerih po načelih konvencije ni moč umestiti znotraj okvira (ibid.). To pomeni, da se med državami že pojavljajo variacije, kjer nesnovno kulturno dediščino umeščajo v prilagojene/prirejene kategorije.

Nesnovna kulturna dediščina je v Sloveniji zelo obsežna in bogata. Zaradi raznovrstnosti nesnovne kulturne dediščine so tudi v Sloveniji dodane kategorije, ki pa so še zmeraj umeščene znotraj osnovnega okvira UNESCO-ve konvencije.

Bogataj (2005) v svojem vodniku predstavi nesnovno kulturno dediščino slovenskega kulturnega in etničnega prostora po naslednjih kategorijah:

- Tradicionalne in sodobne oblike življenja (verovanja, šege in navade, komunikacije in pričevalnosti besedne umetnosti);
- Bralne navade, likovno obzorje, pevska in glasbena kultura;
- Plesno in dramsko izročilo, prosti čas in zabava;
- Izviri znanja o zdravstvu, zdravilstvu, vremenu, živalskem in rastlinskem svetu;
- Izročilo tehničnega znanja obrtnikov;
- Nesnovna dediščina etničnih skupin po Sloveniji.

Vse omenjene kategorije nesnovne kulturne dediščine v Sloveniji je moč uvrščati znotraj osnovnega okvira UNESCO-ve konvencije. Velika zanimivost je posamezna kategorija dediščine etničnih skupin v Sloveniji, kjer so v osnovi zajete vse oblike nesnovne kulturne dediščine.

1.2.2 Ustno izročilo, kot ena izmed oblik nesnovne kulturne dediščine

Obstaja več načinov podajanja znanja iz roda v rod. Lahko se to izvaja pisno, govorno ali pa s kazanjem, kako se določene stvari opravlja. V preteklosti so si ljudje predajali znanje z govorjenjem in kazanjem. Le tako so se stvari, kot so lov, zdravljenje, gradnja, izdelava oblačil in drugih predmetov, itd., iz roda v rod ohranjale.

Ustno izročilo je bogata beseda, ki jo oblikuje proces, pri katerem posamezniki povezujejo sedanost in preteklost in s tem ustvarjajo prihodnost (Glassie, 1993). To si lahko na drug način razlagamo, da ustno izročilo ni omejeno samo na njegove sestavne dele. Način interpretacije pripisuje ustnemu izročilu pomen v sedanosti, s tem da se hkrati veže na njegovo preteklost. Ustnim izročilom lahko zaradi njihove pestrosti, raznolikosti in barvitosti pripisujemo izredno zgodovinsko vrednost. So nezapisana znanja, katerih obstoj je odvisen od spominov uspešnih generacij človeštva. Glede na to, da so v Posočju generacije, ki lahko naprej podajajo ustna izročila vojnega in povojnega obdobja, preminevajo, lahko smatramo, da gre za »ogroženo vrsto« ustnega izročila. Vpeljevanje ustnega izročila lokalnega prebivalstva v Posočju v turistično ponudbo, muzejske zbirke in druge oblike, ki pripomorejo k ohranjanju, bi lokalno zgodovino podkrepilo z lokalnimi zgodbami in jo s tem še konkretnije opredelilo kot kategorijo splošne zgodovine.

Ustna izročila in izrazi so ključnega pomena za podajanje znanja, kulturnih in družbenih vrednot in kolektivnega spomina in igrajo glavno vlogo pri oživljanju kulturne dediščine. Vsaka skupnost pozna svoj način izvajanja in interpretiranja ustnega izročila. V nekaterih velja izročilo za sveto stvar, ki ga lahko izvajajo samo profesionalni izvajalci (»UNESCO«, 2003b).

Ustno izročilo je vir, ki ni nikjer zapisan, zato se od generacije do generacije kontekst lahko spreminja. S tem namenom je potrebno izpostaviti, da gre za izredno krhek vir nesnovne kulturne dediščine, ki je odvisen od obstoja izvajalcev in načina interpretacije. Ustnega izročila ne opredeljujemo samo kot znanje. Nanaša se na določeno stvar (tradicijo, pripoved, izdelavo predmeta, zgodovino, itd.), ki je vzrok njegovega nastanka.

Povojna ustna izročila v Posočju se lahko nanašajo direktno na neoprijemljivo vsesplošno zgodovino ali na fizične kulturne dobrine, katerih vzrok nastanka je v vsakem primeru zgodovinski dogodek.

Ustno izročilo pomeni več kot le govorjenje, razlaga Miles Foley (2016). Je raznoliko govorjeno-slušno sredstvo, ki je pomembno za razvijanje, hranjenje in podajanje znanja, umetnosti in idej. Opredeliti je potrebno ustna izročila, ki so tvorjena na podlagi vsesplošno znanega zgodovinskega ozadja. V tem primeru govorimo o ustnem izročilu iz Posočja, ki je podkrepjeno z zgodovinskim ozadjem prve in druge svetovne vojne. Zgodbe imajo velik potencial in so bogate z izkušnjami lokalne družbe iz takratnih časov in zgodovinska dejstva podkrepijo z izkušnjami iz prve roke. Glede na to, da se nekatere ne vežejo na noben fizični vir kulturne dediščine v Posočju oz. še niso prišle do izraza pri opisovanju dogodkov iz vojnega in poveljnega časa, nekatere že tonejo v pozabo.

1.4 VARSTVO KULTURNE DEDIŠČINE

Varstvo kulturne dediščine je ključ do sodelovanja in spoznavanja različnih kultur, a ponekod prevelik pretok turistov otežuje načela varovanja in ohranjanja avtentičnosti kulturnih dobrin. Svetovne organizacije (UNESCO, ICOMOS, Unite4Heritage, itd.) so se zavedale, da so lahko zaradi globalizacije in hitrega razvoja držav ogrožene kulturne dobrine, ki so avtentične za kraj, iz katerega izvirajo. V ta namen so bila zastavljena načela, cilji in zakonodaja, ki pripomorejo k identificiranju kulturnih dobrin in ohranjanju njihove avtentičnosti.

V tuji literaturi (Fechner, Oppermann in Prott, 1996) so navedeni primarni in sekundarni cilji za varstvo kulturne dediščine. Kot primarni cilj je izpostavljeno ohranjanje izvorne vrednosti kulturne dediščine, njene zasnove, značaja in originalnega pomena. Vsak vir kulturne dediščine je edinstven, zaradi česar moramo ta interes ohranjati s spoštovanjem kultur iz preteklosti. Kot sekundarni cilj pa je izpostavljeno ohranjanje kulturne dediščine v kraju, iz katerega izvira. V izvornem kraju kulturna dediščina doseže največji pomen.

Kulturna dediščina je edinstvena za kraj, iz katerega izvira. Materialne dobrine se navezujejo na čas, kraj in razlog nastanka, nematerialne pa se vežejo na fizične objekte in dogodke, ki so značilni za kraj, iz katerega izvirajo. Vojne in povojne zgodbe iz Posočja dosežejo v tem primeru največji pomen v Posoški regiji oz. ko jih pripisujemo objektom in zgodovini iz tega okolja.

Da bi varovali kulturne dobrine, je bil v Sloveniji sprejet Zakon o varstvu kulturne dediščine (nadalje ZVKD-1), ki izpostavlja splošne določbe o ravnanju s kulturno dediščino. Ohranjanje virov za prihodnost in ohranjanje njihovega družbenega pomena in vrednot so glavna načela ravnanja z dobrinami (*Zakon o varovanju kulturne dediščine*, 2008, 36. Člen). Na podlagi 9. In 45. Člena ZVKD-1 je bil oblikovan tudi Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah, ki določa seznam zvrsti kulturne dediščine za klasificiranje, identificiranje, registracijo in razglašanje virov za kulturni spomenik (*Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah*, 2010, 1. člen).

Snovna in nesnovna kulturna dediščina imata v Sloveniji dobro oblikovano pravno podlago, ki omogoča vpis kakršnih koli kulturnih dobrin s potencialom v register in s tem spodbuja oživljanje in ohranjanje kulturne dediščine kot del nacionalne identitete. Celotna slovenska in svetovna zakonodaja stremita k skupnemu cilju – trajnostnemu razvoju, ki je z ohranjanjem kulturne dediščine tesno povezan.

2 TURIZEM IN KULTURNA DEDIŠČINA

Turizem je hitro rastoča, zahtevna in hkrati zelo pomembna dejavnost za evropsko ekonomijo. Turistični tokovi so omogočili večstransko razumevanje dobrin in njihovo zaščito, hkrati pa tudi oblikovali razvoj in rast evropske identitete, ki se odraža v kulturni izmenjavi, jezikovni raznovrstnosti in kreativnosti (Ursache, 2015). Turizem je hitro rastoča dejavnost, ki se usmerja v trajnostni razvoj. Med drugim je turistična industrija v interesu tistih držav, ki si želijo rasti zelene ekonomije (Hastings, 2014).

Turizem ima nekatere pozitivne učinke zlasti še, če se osredotočamo na rast gospodarstva in trajnostnega razvoja. Dobre strani, ki jih turizem prinaša, so dodatna sredstva, ki jih lahko uporabljamo v varstvene namene za ozaveščanje ljudi o pomembnosti kulturnih in naravnih dobrin, hkrati pa turizem omogoča dodaten prihodek tistim, ki se s turistično dejavnostjo ukvarjajo (Hastings, 2014). Rast destinacije pomeni tudi povečan pretok ljudi skozi to destinacijo. Negativni učinki se ponavadi kažejo s povečanim številom obiskovalcev, kar je lahko rizično za varstvo naravnih in kulturnih virov. Preobremenjenost destinacije vpliva tudi na onesnaženost okolja, zaradi katerega naravne in kulturne dobrine izgubljajo svoje prvine (Borges, Carbone, Bushell, in Jager, 2011).

Obstoj turizma je pogojen z razpoložljivostjo naravnih in kulturnih dobrin destinacije. Kulturna dediščina je nastajala neodvisno od turizma in njegovega razvoja. Turizem je dejavnost, ki izrablja kulturne in naravne prvine v namen ekonomske in gospodarske rasti in pušča pozitivne in negativne učinke. Viri nesnovne kulturne dediščine so izjemno ranljivi in občutljivi za spremembe v okolju, iz katerega izvirajo. Povečan pretok turistov na dolgi rok vpliva tudi na spremembe kulturnih in naravnih dobrin.

Nekatere spremembe se kažejo pri modificiranju kulturne dediščine v turistične namene, kar pomeni, da se odnos lokalnega prebivalstva do snovne ali nesnovne kulturne dediščine spremeni. Prvotni namen izvajanja določenih obredov, šeg ali navad ni več v skladu s kulturno dediščino območja, temveč se to izvaja v namen turistične dejavnosti (npr. kurentovanje). Ponekod pa še vedno ohranjajo svoje tradicije, ki delujejo neodvisno od turizma (cerkniški laufarji, drežniški pust). Veljajo za turistične

znamenitosti, vendar se kljub temu striktno držijo originalne tradicije (Jerin in Židov, 2015).

2.1 TURISTIČNA PONUDBA NA OSNOVI USTNEGA IZROČILA

Turizem je dejavnost, v katero se lahko vključuje vire snovne in nesnovne kulturne dediščine. Na podlagi teh virov lahko oblikujemo izdelke in spodbudimo nastajanje turistične ponudbe, ki obiskovalcem predstavlja kulturno raznovrstnost. Ustno izročilo je vir, ki se ga je včasih uporabljalo za predajanje znanja naslednjim generacijam, danes pa se ga med drugim vključuje med turistične produkte. Zanimanje obiskovalcev za kulturno tematiko se je v zadnjem desetletju povečalo, ostaja pa vprašanje, kako to vpliva na ohranjanje in avtentičnost virov nesnovne kulturne dediščine.

Turistični produkti, ki nastanejo ob kulturnih poteh, so lahko tematski, povezovanje poti v lokalno omrežje pa ustvari možnost nadzora turističnega toka (Shishmanova, 2015). Zgodovinsko gledano so bila ustna izročila ustvarjena z namenom, da bi se lahko znanje ohranjalo in podajalo iz roda v rod. Krhka oblika nesnovne kulturne dediščine, kot je ustno izročilo, je neprestano ogrožena zaradi izpostavljenosti urbanizaciji, globalizaciji in migracijam. Pojavlja se tudi poenoteno razmišljanje ljudi, ki sledijo načelom homogene zahodne kulture, ki se širi preko medijev (La Spada, 2010).

Turizem lahko predstavlja priložnosti ali pa nevarnosti za ustna izročila. Potrebno se je zavedati, da ustna izročila v preteklosti niso bila izpostavljena globalizaciji. Namenjena so bila lokalnemu prebivalstvu, nekatera pa so se prenašala le znotraj kroga družine. Niso bila namenjena javnosti, temveč zgolj prenosu znanja, šeg in navad. Vključevanje ustnega izročila v turistično ponudbo pripomore k ohranjanju, vendar izročilo sčasoma izgublja svojo avtentičnost in primarni namen. Tudi jezik je velik dejavnik ohranjanja pristnosti/avtentičnosti. Ustna izročila se v izvornem jeziku drugače izražajo, kot v jeziku interpretacije. Zato je potrebno za pravilno razumevanje poiskati primeren prenos sporočila in ne uporabiti le prevod. To je bistvenega pomena za pravilno razumevanje (Pérez de Cuéllar et al., 1996).

Ustvarjanje turistične ponudbe na osnovi ustnega izročila lahko prinese pozitivne in/ali negativne učinke. Odvisno je, ali gre za oblike ustnih izročil, ki se nanašajo na določeno kulturo in njeno avtentičnost, kar bi lahko pomenilo, da prodaja teh produktov vpliva na izgubo njihovega originalnega namena (npr. zgodbe za posebne priložnosti, znanja), lahko pa gre za take oblike, ki so lokalnega izvora in se navezujejo na splošno zgodovino (vojna ustna izročila). Pri slednjih je le malo možnosti, da bi se izgubila avtentičnost, saj so relativno mlada in se nanašajo na krajše obdobje, ki pa ni nujno povezano s kulturo lokalnega prebivalstva.

UNESCO si prizadeva vključevati ustna izročila v družbeno življenje, kar naj bi bilo ključnega pomena za njegov nadaljnji obstoj. Zato je bolje ustno izročilo raziskovati kot del kulturne dediščine in ne nanj gledati zgolj kot na produkt (»UNESCO«, 2003b).

PRIMERI DOBRIH PRAKS

Na mednarodni ravni se že uveljavlja kar nekaj tradicij, ki temeljijo na ustnem izročilu in so s privlačnimi vsebinami privabile številne turiste in obiskovalce. Nekatere izmed njih imajo že dolgoletno tradicijo izvajanja. UNESCO je nekatere izmed njih že uvrstil na seznam nesnovne kulturne dediščine. Vsako leto pa pri UNESC-u izide seznam predlaganih virov nesnovne kulturne dediščine, ki so nujno potrebni zaščite.

Med nekatera posebej zanimiva ustna izročila po svetu danes spadajo:

- Poetične zgodbe »Olonkho« Yakutov iz Ruske federacije: To so epske herojske zgodbe, ki jih v 10 do 15000 verzih zapojejo izurjeni pevci. Olonkhoust je tisti, ki pove Olonkho v dveh delih, in sicer en del poje, drugega recitira. Olonkhousti morajo imeti dobre igralne pevske in improvizacijske sposobnosti. V zgodbe vključujejo legendare bojevnike, živali, duhove in sodobne dogodke.
- Umetnost Akynov: Epični pripovedovalci iz Kirgizistana združujejo petje, improvizacijo in kompozicijo. Zgodbe, ki jih pripovedujejo na festivalih in pri obredih, so se ohranjale z ustnim izročilom. Njihovi epi vsebujejo dramatično vsebino s filozofsko podlago in predstavljajo kirgizistanske socialne dobrine, kulturno dediščino in zgodovino.
- Palestinski Hikaye: Lažne zgodbe, ki temeljijo na pripovednem izražanju žensk, so se razvijale skozi stoletja. To so zgodbe, ki jih starejše ženske pripovedujejo

otrokom, kjer s kritičnim pogledom predstavijo odraz današnje družbe v državah Bližnjega vzhoda. Ni pa nenavadno, da si zgodbe med seboj pripovedujejo tudi mlajše ženske za zabavo in kot pripravo na svoje bodoče pripovedovanje otrokom (»UNESCO«, 2003b).

Slovenija v UNESCO-vem seznamu nesnovne kulturne dediščine do sedaj še nima vpisane oblike ustnega izročila, ki bi se po tradiciji prenašala iz roda v rod. Imamo pa kar nekaj oblik nesnovne kulturne dediščine, ki se pri nas še vedno uveljavljajo. Gre za znanja in veščine, značilne predvsem za kmečko življenje, kot so: napovedovanje vremena in obrtniška znanja.

- Napovedovanje vremena: Ljudje so z empiričnim opazovanjem lahko odkrili naravne napovedovalce vremena in s tem skušali napovedati vreme za krajše ali daljše časovno obdobje. Najpogosteje so to bili kmetje, lovci, pastirji, predvsem pa starejši ljudje.
- Obrtniška znanja: V sodobnem svetu se je pozabilo, kako so pred leti ali stoletji uporabljali pripomočke in materiale in z njimi gradili stavbe in spomenike, izdelovali predmete. Danes obrtniška znanja pripomorejo, ko gre za prenovo starih stavb in spomenikov, ali pri izdelovanju predmetov, ki jih ni moč izdelati s strojno tehnologijo (Bogataj, 2005).

Vsa ustna izročila temeljijo na preteklem dogajanju. Prenašala in ohranjala so se skozi vrsto generacij. So vrsta nesnovne kulturne dediščine, ki temelji na tradicijah in kulturnem razvoju družbe. Ustna izročila, ki so danes poznana po svetu, se izvajajo redno na osnovi njihovih tradicij, izvajalci pa so del njihove kulture in družbe.

2.2 MOŽNOST VKLJUČEVANJA POVOJNEGA USTNEGA IZROČILA V TURISTIČNO PONUDBO NA OBMOČJU POSOČJA

Ustno izročilo ljudi, ki so živeli v vojnem in povojnem obdobju med leti 1915 in 1950, obogati splošno zgodovino, ki ima na voljo zgolj splošne podatke. Ljudi, ki nam lastne izkušnje lahko pripovedujejo iz prve roke, je v Posočju vedno manj. Zgodbe, ki jih pripovedujejo pripovedovalci, omogočajo pogled na zgodovino iz popolnoma drugega

zornega kota. Take zgodbe lahko predstavljajo dodatno vrednost materialnim dobrinam, ki se vežejo na spošno zgodovino. Pri predstavljanju splošne zgodovine vojnega in povojnega obdobja je veliko pozornosti namenjene političnemu ozadju in malo počutju domačinov, ki so bili v vojno vključeni. Ljudem, ki ne iščejo zgolj dejstev, je veliko lepše spoznavati zgodovinska dejstva hkrati s kulturno dediščino iz pripovedi, v katerih so izražena občutja domačinov. Njihova tragičnost, humor in druga občutja ustvarijo sliko zgodovine, ki povezuje politično, okoljsko in družbeno ozadje v smiselno celoto.

Pérez de Cuéllar et al. (1996) razlaga, da je edini pravi način interpretacije snovne kulturne dediščine s pomočjo nesnovne kulturne dediščine. Vsaka zgodba ima svojega ustvarjalca in vsak ustvarjalec si lahko dogodek razlaga drugače. Hkrati prihaja do tega, da se nesnovni vir sčasoma spremeni, izpopolni ali izgubi. Lenzerini (2011) se sprašuje, kako bi bilo možno identificirati in zaščititi nesnovno kulturno dediščino, saj se vedno obnavlja in hkrati v svoji osnovi spreminja konstruktivne elemente. Zato lahko rečemo, da se interpretacija nesnovne kulturne dediščine iz generacije v generacijo spreminja. Interpretatorji to utemeljujejo tako, da ena zgodba ne more biti povedana dvakrat na enak način. Ljudi, ki lahko vojne in povojne zgodbe iz Posočja pripovedujejo iz prve roke, je vse manj, zato je čedalje težje je identificirati zgodbe in jih priključevati k nesnovni kulturni dediščini.

Posočje je zaznamovano z dogodki 1. in 2. svetovne vojne, kar je razvidno tudi iz razpoložljivosti kulturnih dobrin tega obdobja. Predvsem so to spomeniki in vojni ostanki vzdolž frontne črte soške fronte in ob rapalski meji. Vojne in povojne zgodbe se navezujejo na lastna doživetja domačinov in na njihov pogled na celotno vojno dogajanje. Nekatere so neposredno povezane z vojno zgodovino, kar pomeni, da so bili domačini posredno ali neposredno vpleteni v vojno dogajanje, druge pa so z vojno zgodovino povezane posredno, pri katerih je vojno dogajanje le vplivalo na njihov nastanek (mnenja o vojni, vpliv vojne na družbo, vpliv vojne na šolstvo, itd.).

»Fundacija Poti miru v Posočju« je organizacija, ki si prizadeva predstaviti in ohranjati kulturno - zgodovinsko dediščino 1. svetovne vojne in njene etnološke posebnosti. V ta namen je z zgodovinskimi in turističnimi društvi v Zgornjem Posočju uredila šest muzejev na prostem, ki se nahajajo vzdolž frontne črte soške fronte in so hkrati lahko dostopni obiskovalcem (Koren, 2013). V galerijskem prostoru informacijskega centra

Poti miru razpolagajo tudi z interaktivno razstavo, v kateri je predstavljena snovna in nesnovna kulturna dediščina soške fronte. Svojo zbirko podkrepijo z moderno tehnologijo, ki podrobneje prikazuje vojno dogajanje (»Pot miru«, 2016).

Med druge ustanove v Posočju, ki povojno ustno izročilo iz tega območja vmeščajo v svoje zbirke in hkrati tvorijo turistično ponudbo na tej osnovi, vključujemo Tolminski muzej in Kobariški muzej. Tolminski muzej je osnovan na arheološki, etnološki in kulturni zgodovinski dediščini in upravlja oz. strokovno nadzoruje tudi druge manjše zgodovinske objekte v okolici (»Tolminski muzej«, 2016a). Povojno ustno izročilo so predstavili v razstavi »Človek in vojna«, ki prikazuje vojno s človeškega in ne vojaškega vidika v namen kritičnega razmisleka o usodah ljudi, ki se z njo srečujejo (»Tolminski muzej«, 2016b). Kobariški muzej je za razliko od Tolminskega osnovan izrecno na področju varovanja dediščine soške fronte s poudarkom na prireditveni dejavnosti. Njihov cilj je predstaviti snovno in nesnovno dediščino soške fronte v slovenskem, evropskem in svetovnem prostoru. (»Kobariški muzej«, 2016). Tudi zasebne vojaške in etnološke zbirke krepijo bogastvo kulturne dediščine v Posočju. Zasebni zbiratelji prikazujejo zgodovino tega območja na svoj način, večino teh pa najdemo na spletni strani Dolina Soče (http://www.dolina-soce.com/dolina_odkritij/muzeji%20_zbirke_in_galerije/20120328152717110/).

Zbirke v muzejih so osnovane na snovni kulturni dediščini, ki jo interpretirajo s pomočjo nesnovne. Za interpretacijo so uporabljeni različni vojni zapisi, vojna pisma, dnevniki, slike in drugi materiali. Določene zgodbe se že vključujejo v zbirke, vendar so to izbrane zgodbe, ki ne izhajajo samo iz Posočja, in interpretirajo celotno vojno dogajanje (Lužnik Boštjan, osebna komunikacija, 14. marec, 2016). Za isto obdobje lahko zgodbe domačinov pod drobnogled postavljajo splošna zgodovinska dejstva in oblikujejo interpretacijo snovne kulturne dediščine s poudarkom na lokalni zgodovini. Pojavlja se vprašanje le pri relevantnosti vključevanja zgodb v turistično ponudbo in zanimanju turistov/obiskovalcev za to tematiko. Ob pogledu na razpoložljivost snovnih kulturnih dobrin, povezanih z vojno tematiko v Posočju, lahko menimo, da imajo zgodbe velik potencial pri interpretaciji tovrstnih virov. V sebi nosijo edinstvene elemente za ustvarjanje turistične ponudbe in hkrati dajejo priložnost za nastanek novih muzejskih zbirk ali arhivov.

3 METODOLOGIJA RAZISKAVE

V raziskavi se osredotočamo na zgodbe domačinov iz Posočja, ki so preživeli obdobje 2. svetovne vojne in obdobje po njej. Domačini z nami lahko delijo tudi zgodbe iz 1. svetovne vojne, sicer ne kot primaren vir, saj so to zgodbe njihovih prednikov.

Te zgodbe niso nikjer zapisane oz. so le redko katere posnete. Muzejski arhivi imajo nekatere zapise iz tega obdobja, ki pa se vežejo neposredno na tematiko narodnoosvobodilnega boja (<http://www.pa-ng.si/vodnik-po-fondih-in-zbirkah/arhivske-zbirke/868-pang1006>). Zgodbe domačinov ostajajo le v družinskih in prijateljskih krogih in se prenašajo s pripovedovanjem. Navezujejo se na njihove lastne občutke in poglede na 2. svetovno vojno, z njo pa niso vse neposredno povezane.

Spomeniki, ki so postavljeni z namenom posvetitve ali zaznamujejo kraje pomembnih bitk, so viri snovne kulturne dediščine in jih lahko interpretiramo z nesnovno kulturno dediščino. Nekatero zgodbo domačinov se nanašajo prav na te dogodke, ki nam vojna dogajanja opišejo na svojevrsten način.

3.1 NAČIN OPRAVLJANJA RAZISKAVE

Raziskava je bila opravljena v več fazah, kjer smo identificirali zgodbe in ugotavljali, kako se navezujejo na zgodovinska dejstva in kakšen je njihov potencial za turistično ponudbo, muzejske zbirke in arhive.

V prvi fazi smo zbirali zgodbe domačinov, ki se navezujejo na vojna in poveljna dogajanja. Sprva so bile zbrane in zapisane zgodbe poznanega domačina znotraj družinskega kroga. Informacijo o preostalih potencialnih domačinih smo naključno izvedeli med potekom pogovora s prvim domačinom. Posnetih je bilo osem različnih zgodb treh domačinov, ki se vežejo na obdobje pred in med vojno ter po drugi svetovni vojni. Da so podatki ostali verodostojni, smo potek pripovedovanja audio/video posneli. Primer zanimive in potencialne zgodbe smo predstavili v empiričnem delu naloge.

Druga faza vključuje opravljanje intervjujev z osebami, ki so lahko strokovno ocenile zgodbo s področja etnologije, muzeologije, zgodovine, kulturne dediščine, turizma in turistične ponudbe. Osredotočili smo se na osebe, ki na področju svoje stroke opravljajo delo v Posočju in imajo dovolj izkušenj in znanja, da lahko opredelijo svoj pogled na temo preučevanja. S petimi izbranimi osebami (Tabela 1) je bil izveden polstrukturiran intervju s smernimi vprašanji, ki so bila oblikovana na podlagi teoretičnih izhodišč in raziskovalnih vprašanj. Da so podatki čim bolj verodostojni, so bili intervjuji audio posneti, na podlagi zvočnih zapisov pa so bili ustvarjeni zapisi pogovorov.

Tabela 1: Naziv in zaposlitev intervjuvanih oseb

Oseba	Naziv in zaposlitev
Kofol, Karla	Kustosinja v Tolminskem muzeju
Lužnik, Boštjan	Kustos v Kobariškem muzeju
Leban, Mateja	Namestnica direktorja LTO Sotočje Tolmin
Uršič, Mihael	Profesor zgodovine in geografije, zgodovinar v Fundaciji Poti miru v Posočju
Klavora, Marko	Doktor zgodovine, zgodovinar v Goriškem muzeju

Vir: avtor

Pri analizi smo uporabili metodo ustvarjanja tematske mreže na osnovi pridobljenih podatkov opravljenih intervjujev (Roblek, 2009). Zapise pogovorov smo s pomočjo kod, ki so izbrane na podlagi teoretičnih izhodišč, raziskovalnih vprašanj in izpostavljene problematike v intervjujih, kodirali in kategorizirali. Iz širših kategorij smo izvlekli osnovne teme in jih razvrstili po pomembnosti (poglavitne, splošne in pomembne). Teme smo nadalje razdelili tudi na specifične, ki se v tekstu zapisa pogovorov ne ponavljajo, in na splošne, ki zajemajo več pojmov in razlag posameznih intervjuvancev. V naslednjem koraku smo teme razporedili po segmentih, glede na katero področje se nanašajo. Ko smo imeli osnovne teme razporejene po segmentih, smo za vsak segment posebej določili organizirane teme in nadalje globalne teme. Globalne teme se morajo povezovati z vsemi podkategorijami tem in morajo biti smiselno vezane na tekst zapisa pogovorov, kar smo lahko ugotavljali z vnovičnim prebiranjem in preverjanjem ujemanja teksta z globalnimi temami. Na podlagi razporejenih tem smo ustvarili skice tematskih mrež, ki nam služijo kot orodje za globlji

pogled v analizo in ustvarjanje povzetkov rezultatov. Povzetke posameznih tematskih mrež smo združili, jih interpretirali in primerjali z odgovarjajočo teorijo, da smo raziskali teme, koncepte in različne strukture, ki so se pojavile v besedilu. V zadnjem koraku smo interpretacijo primerjali z raziskovalnimi vprašanji in teoretičnimi izhodišči in jih argumentirali (Stirling, 2001).

3.2 RAZISKOVALNA VPRAŠANJA

Oblikovanje turistične ponudbe na osnovi lokalnega vojnega in povojnega ustnega izročila bi zahtevalo povezovanje zgodb domačinov z že obstoječo snovno kulturno dediščino v Posočju. Načeloma se zgodbe lahko uporablja kot osnovno ali dodatno sredstvo za interpretacijo vojnih zgodovinskih dogodkov. Interpretirane zgodbe so zgodbe, ki izhajajo iz sekundarnih virov. Ustvarjalec oz. primarni vir zgodbo pripoveduje iz svojega stališča in o svojem pogledu na pretekla dogajanja. V tem primeru je zgodba celovito oblikovana na podlagi lastnih izkušenj ustvarjalca in ni primarno namenjena ustvarjanju ponudbe/zbirke/zapisov. Na drugi strani sekundarni vir oz. interpretator na podlagi pričevanj ali zapisov primarnih virov ustvarja sebi primerno interpretacijo z namenom zgodbe uporabiti za oblikovanje zbirke, ponudbe, prezentacije, vodenja, itd.. Kot je Bouchenaki (2003) povedal, je nesnovna kulturna dediščina občutljiva in krhka ter hkrati odvisna od akterjev, socialnega in okoljskega stanja, ki pa niso podrejeni nenadnim spremembam.

Načelno so interpretirane zgodbe osebno prilagojene ali so prilagojene širši publiki, odvisno od namena uporabe. Glede na prilagajanje zgodb je vprašljiva verodostojnost, resničnost in originalnost. Tudi Pérez de Cuéllar et al. (1996) omenjajo, da se na podlagi prilagajanja zgodb obiskovalcem odražajo razlike pri interpretaciji. Slednje se navezuje na vprašanje načina interpretacije, ki podkrepi temelje originalnosti. Ali zgodba pri različnih načinih interpretacije še vedno ohrani svoj primarni namen? So morda različni načini interpretacije optimalni načini ohranjanja in prenašanja zgodb? Kje se v največji meri odraža razlika v pripovedovanju zgodb, če jih pripoveduje primarni ali sekundarni vir?

Način interpretacije vpliva tudi na prejemnikovo dojetanje zgodb. Prejemniki so tisti, ki zgodbe prejemajo od primarnih ali sekundarnih virov. Vsaka snovna dobrina ima lahko nesnovne vrednosti (v tem primeru zgodbe), ni pa nujno, da obratno velja isto (Deacon et al., 2003). Vezano na zgodovino in teritorij, na katerega se nanašajo, imajo zgodbe domačinov veliko prednost in potencial za interpretacijo snovnih kulturnih dobrin, vezanih na vojno in povojno tematiko. Kulturni turizem v Posočju raste. Boštjan Lužnik je povedal, da se po statističnih podatkih uvršča na tretje mesto po zanimanju med obiskovalci v Posočju (osebna komunikacija, 14. marec, 2016). Nekateri obiskovalci se s krajem seznanjajo prvič, drugi pa kraj že poznajo. Glede na motive obiska obiskovalcev in kraja, iz katerega prihajajo, lahko ugotovljamo, da med njimi obstajajo razlike pri poznavanju lokalne zgodovine. Zgodbe, ki jih predstavljamo, imajo lahko za različne obiskovalce različen pomen. Smiselno se je vprašati, kakšne so razlike v dojetanju zgodb obiskovalcev, ki se prvič nahajajo na območju, in obiskovalcev, ki so s krajem že seznanjeni, ali predhodna seznanjenost s krajem pripomore k lažjemu razumevanju interpretacije.

Na nastajanje zgodb so vplivala različna dejanja, kot so: takratna politika, težko socialno življenje, izdajstva, vojna, strah, itd.. Vojno in povojno dogajanje sta bili povod za nastajanje zgodb. Tudi strateška in geografska lega Posočja je eden izmed vzrokov, da se je vojna odvijala prav na tem ozemlju, čeprav vojne nihče od domačinov ni mogel predvideti. Vprašanje pa je, ali je kulturna dediščina z vojno in povojno tematiko avtentična ali sugerirana. Vsaka zgodba ima svojega ustvarjalca in vsak si dogodke razlaga drugače. Park (2011) pravi, da nas do nesnovne dediščine pripelje razumevanje snovne dediščine. Naslednje vprašanje je tudi, katere so tiste zgodbe, ki najbolj povzamejo določeno dogajanje in katere so relevantne za uporabo interpretacije; imajo morda vse zgodbe domačinov potencial, ali samo tiste, ki jih lahko vežemo na elemente snovne kulturne dediščine.

Ustno izročilo se iz roda v rod prenaša s pripovedovanjem. Gre za občutljiv vir nesnovne kulturne dediščine, pri katerem se način interpretacije skozi generacije spreminja (odvisno od generacije, konteksta in izvajalca) (»UNESCO«, 2003b). Ohranjanje tovrstnih virov spodbujajo različne svetovne organizacije (UNESCO, ICOMOS, itd.) in tudi pravna podlaga v Republiki Sloveniji. Povojno ustno izročilo je relativno mlad vir nesnovne kulturne dediščine v Posočju, ki ga še vedno lahko

sprejemamo od primarnih virov. Karla Kofol je povedala, da se v muzejih že hranijo informacije vojnega obdobja, ki se nanašajo na narodno osvobodilni boj, saj so ljudje po vojni hodili od vasi do vasi in urejali zapise na to temo (osebna komunikacija, 4. marec 2016, 2016). To je le del zgodovine lokalnega prebivalstva, ki se ohranja in se nanaša na vojno tematiko. Na drugi strani imamo osebne zgodbe domačinov, ki so direktno ali indirektno prepletene z vojnim dogajanjem. Potencial v njih se vidi prav zaradi nesplošnega navezovanja na velik del zgodovinskega dogajanja. Vprašanje je tudi, kakšno je ohranjanje ustnih virov v Posočju in kakšen potencial imajo zgodbe, da se ohranijo za prihodnje generacije?

Vsa zgoraj zastavljena vprašanja vodijo k skupnemu zaključnemu vprašanju. Na razpolago je ogromno zgodb, ki bi utegnile popestriti turistično ponudbo, muzejske zbirke in vzpodbuditi nadaljnje raziskovanje na tem področju. Struktura povpraševalcev in njihovo zanimanje bistveno vpliva na način vključevanja zgodb v ponudbo. Toda, katere zgodbe so prave za oblikovanje ponudbe in kakšen potencial imajo za vključitev v že obstoječo ponudbo v Posočju?

V raziskavi skušamo odgovoriti na zgoraj navedena vprašanja. Vprašanje o avtentičnosti zgodb ter možnih načinih ohranjanja in njihove uporabe nam potrjuje, kakšen je njihov potencial, da se jih lahko vključi v turistično ponudbo.

4 ANALIZA IN REZULTATI RAZISKAVE

Pri opravljanju analize smo se osredotočili na dva poglobljena dela. V prvem delu je predstavljen povzetek zgodbe izbranega domačina s potencialno vojno ali povojno vsebino. Segmenti zgodbe predstavljajo različne tematike, ki se vežejo na domačine, njihova občutja in povezanost z vojnimi zgodovinskimi dejstvi v lokalnem prostoru.

Drugi del obsega analizo strokovnih mnenj izbranih intervjuvancev, ki so na podlagi svojih izkušenj in zastavljenih vprašanj predstavili svoj pogled na potenciale vpeljevanja zgodb v ponudbo, možnosti izvajanja interpretacije in ohranjanja oz. prenašanja.

Oba dela sta ključnega pomena, da si lahko ustvarimo predstavo, o katerih zgodbah je govor in spoznamo njih potenciale in uporabnost za ustvarjanje ponudbe, zbirk, arhivov, itd..

4.1 PRIMER POTENCIALNE ZGODBE

Domačini, ki so doživljali obdobje 2. svetovne vojne, z nami lahko delijo zgodbe o takratnem dogajanju: npr. o partizanih, domobrancih, nemški okupaciji, italijanski okupaciji, poitalijančevanju, itd.. Vezane so na njihovo lastno življenje, občutke in dožemanja. Zanimive so ravno zato, ker s stališča osebe, ki je bila posredno ali neposredno vpletena v vojna dogajanja, opisujejo vojno in nam prikažejo sliko o načinu življenja v takratnem času. Kwok in Ku (2016) v svoji raziskavi o življenjskih zgodbah starejših ljudi Hong Konga pravita, da so ljudje, ki so bili rojeni po letu 1930, doživeli drastične zgodovinske preobrate in družbeno-politične katastrofe, kar velja tudi za naš obravnavani kontekst. Njihova generacija se razlikuje od kasnejših generacij, ki so bili rojeni v času miru in blaginje.

Predstavljena zgodba se nanaša na obdobje 2. svetovne vojne. Na planini Sleme, na planoti, ki se nahaja približno osemsto metrov nad cerkvijo Svetega Duha v Javorci, natančneje pod gorovjem Rdečega roba, se je 20. avgusta leta 1944 odvijala bitka med Nemci in partizani, ki so bili predstavniki 17. slovenske narodnoosvobodilne udarne

brigade Simona Gregorčiča. Domačin Kavčič je bil v tistem času pastir na planini, kjer je bilo pet pastirjev in mlekar, ki so med drugim s hrano oskrbovali partizane. Ko so brigado obkolili Nemci, so trije pastirji iz strahu zbežali v skalovje, od koder so iskali pot, da bi se izognili grozovitemu dogajanju. Vmes so Nemci streljali nanje, sami pa so kovali načrte in iskali poti do partizanov in bežali v nemogočih razmerah. Celotna zgodba je predstavljena pod sekcijo »Priloge«.

Na planini Sleme stoji spomenik v spomin padlim borcem 17. brigade Simona Gregorčiča. Na sliki (Slika 1) je jasno vidno, kje je bilo žarišče boja in v katero skalovje so se pastirji zatekli.

Slika 1: Spomenik padlim borcem na planini Sleme

Vir: »Hribi.net«, 2016

Zgodba, ki nam jo Kavčič (osebna komunikacija, 8. marec, 2016) pripoveduje, se deloma naslanja na splošna vojna zgodovinska dejstva. Opisuje kraj dogodka, kakšne so bile razmere in osebe, vpletene v dogajanje:

»Bilo je leta 1944, 20. avgusta, ko sem bil za pastirja na planini Sleme. Prve dni v tednu, med časom mojega odpaševanja, so prišli partizani, in sicer 17. brigada, ki se je imenovala brigada Simona Gregorčiča. ... Ravno ko smo živino na pol pomolzli, se je zaslišalo streljanje in pikanje.« (Kavčič, A.)

Prihod brigade Simona Gregorčiča v prvih dneh tega tedna je spremenil tok dogajanja, kar je bil tudi vzrok za nastanek zgodbe. Glede na to, da je vojska potrebovala hrano, so jim morali pastirji dajati vse namolženo mleko. Ko so Nemci obkolili partizane, so pastirji zbežali iz strahu pred ujetništvom zaradi pomoči, ki so jo nudili partizanom.

Zgodba opisuje tudi vojne posledice, ki so vplivale na občutja domačinov. Spopadi so terjali žrtve s strani enih in drugih:

»Ko sva s Pepijem Kukčevim prišla na vrh, sva videla nekaj ranjenih in mrtvih partizanov. Res je bilo žalostno. V travi je ležala mlada partizanka, ki je bila ranjena v nogo in je stokala, ker se ni mogla nikamor premakniti. Midva ji tudi nisva mogla pomagati, sicer bi streljali na naju.« (Kavčič, A.)

Zajeta so osebna doživetja, ki opisujejo dogodek na ravni posrednega vojnega udeleženca. Med drugim so v zgodbo vključeni dogodki, ki pripovedujejo o sodelovanju z neposrednimi vojnimi udeleženci (partizani). Na begu so iskali primerno pot, kako priti na varno:

»Na vrhu sva srečala nekaj partizanov, ki so naju spraševali, če pozna pot čez Rdeči rob. 'Midva pozna pot fino, ampak Nemci so tam,' sva dejala. 'Vidva bosta šla spredaj, mi pa bomo dobili dva mitraljeza in pobili vse Nemce, ki čakajo tam na vrhu, da se bomo lahko odpravili proti Lašci,' so nama dejali.« (Kavčič, A.)

Znano je, da so se v tistih časih domačini povezovali s partizani. Nudili so jim zatočišča, hrano in oskrbo. Večina domačinov je vedela, kje se nahajajo in kje imajo baze. Zaradi sodelovanja s partizani so Nemci domačine pošiljali v koncentracijska taborišča, jim zažigali hiše in jih pobijali z izvajanjem desetkanja¹. V zaključku zgodbe so bile izpostavljene tudi posledice, ki jih je vojno dogajanje za seboj pustilo. To je

---

¹ Desetkanje ali t.i. decimiranje se je uveljavljalo v italijanski vojski, kar je bil način kolektivnega kaznovanja neposlušnih enot v 1. svetovni vojni. Ljudi so postavili v vrsto in izvedli eksekucijo vsakega desetega v vrsti (Turk, 2010). Enako so izvajale nemške in italijanske enote po vaseh, za katere so sumili, da skrivajo partizane ali jim pomagajo. V Posočju je bilo desetkanje izvedeno v Bovcu in Poljubinju (Benedejčič Marija, osebna komunikacija, 24. julij, 2015).

samo ena izmed zgodb, v kateri vidimo potencial za vpeljevanje v turistično ponudbo. Na drugi strani razpolagamo z zgodbami, ki so bolj usmerjene na splošno življenje lokalnih prebivalcev Posočja. Te opisujejo težko življenje, izdajstva in strahove, ki so bili posledica vojnega dogajanja. V predstavljeni zgodbi je razvidno, da ima naslednje lastnosti:

- osebe so posredno in neposredno vpletene v vojno dogajanje,
- specifična je za kraj dogajanja,
- lahko jo povezujemo s kulturno dediščino okolja (spomenik, zgodovina).

Za ohranjanje in vpeljevanje zgodbe v ponudbo je najbolj bistveno, da jo lahko povezujemo z elementi snovne kulturne dediščine. Vse ostale lastnosti potrjujejo njeno originalnost in avtentičnost. Bouschenaki (2003) pravi, da sta snovna in nesnovna kulturna dediščina dve strani istega kovanca. Obe sta si korelativni, ko pride do razumevanja, pomena in pomembnosti. Na eni strani Posočje razpolaga s številnimi snovnimi kulturnimi dobrinami vojne tematike, na drugi strani pa obstajajo zgodbe, ki še niso v celoti raziskane in jih je moč navezovati na te snovne dobrine.

V nadaljevanju bomo podrobneje analizirali in opredelili potencialne zgodbe za vpeljevanje v ponudbo in kako jih je moč uporabljati v namen interpretacije kulturnih dobrin, ki imajo zgodbam sorodno temo.

4.2 OPIS IN RAZISKAVA TEMATSKE MREŽE

Na podlagi zapisov pogovorov smo oblikovali kode, s katerimi smo identificirali teme, ki se nanašajo na cilje raziskave. Identificiranih je bilo 17 različnih tem (Tabela 2). V naslednjem koraku smo teme združili po posameznih kategorijah s skupnim imenovalcem. Naslednja tabela (Tabela 3) prikazuje tri kategorije, katerih teme se združujejo v tri skupne teme. V prvi kategoriji so teme vezane na ponudbo in obiskovalce kot del te ponudbe. Druga kategorija združuje teme načel interpretacije, ki zajemajo osebo in vire interpretacije. Nazadnje smo v tretjo kategorijo združili teme, ki se nanašajo na težave pri ohranjanju in prenašanju nesnovne kulturne dediščine.

Tabela 2: Kodiranje zapisov pogovorov

Kode	Predmet razprave	Identificirane teme
<ul style="list-style-type: none"> • Uporabnost • Razpoložljivost • Vpeljevanje • Dojemanje 	<ul style="list-style-type: none"> • Vsebinska primernost • Namenjenost zgodb • Dojemljivost ljudi • Oblikovanje pondbe 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Bistvenost lokalnih zgodb za celovito ponudbo 2. Primernost zgodb za vključevanje v ponudbo 3. Prilagajanje zgodb različnim publikam
<ul style="list-style-type: none"> • Zanimanje • Poznavanje 	<ul style="list-style-type: none"> • Zanimanje obiskovalcev • Povpraševanje po zgodbah • Splošna razgledanost obiskovalcev • Lokalna zgodovina 	<ol style="list-style-type: none"> 4. Primerna predstavitev/ponudba vzbudi zanimanje 5. Podrobneje zanimanje pri večkratnih obiskovalcih
<ul style="list-style-type: none"> • Razlaga • Verodostojnost • Osebe • Viri 	<ul style="list-style-type: none"> • Starost interpretatorjev • Razpoložljivost virov • Verodostojnost interpretacije • Poznavanje zgodb • Poznavanje okolja • Izkrivljenost vsebine • Iskanje virov 	<ol style="list-style-type: none"> 6. Primernost primarnih virov za interpretacijo 7. Seznanjenost sekundarnih virov z zgodbami 8. Bistvenost lokalne osebe kot interpretatorja 9. Zbirke in arhivi kot bistveni vir interpretacije
<ul style="list-style-type: none"> • Prostor • Povezovanje • Navezovanje 	<ul style="list-style-type: none"> • Prostorska umestitev zgodb • Odnos med snovnimi in nesnovnimi viri 	<ol style="list-style-type: none"> 10. Kombinacija interpretacije v zaprtem in odprtem prostoru 11. Zgodbe dopolnjujejo snovno dediščino 12. Vsak nesnovni vir je povezljiv s snovnim
<ul style="list-style-type: none"> • Nevarnost • Pomanjkljivost • Zapostavljanje • Identiteta 	<ul style="list-style-type: none"> • Ohranjanje zgodb • Nezanimanje novih generacij za ohranjanje • Navezovanje zgodb • Grajenje identitete naroda 	<ol style="list-style-type: none"> 13. Slabosti pri navezovanju zgodb na snovne elemente 14. Nevarnost propada zgodb brez zapisov ali virov 15. Premajhna raziskanost zgodb
<ul style="list-style-type: none"> • Nastanek • Specifičnost • Čas 	<ul style="list-style-type: none"> • Lastnosti nesnovne dediščine • Vpliv časa na zgodbe 	<ol style="list-style-type: none"> 16. Nesnovna kulturna dediščina se spreminja 17. Vpliv časovne distance na zgodbe

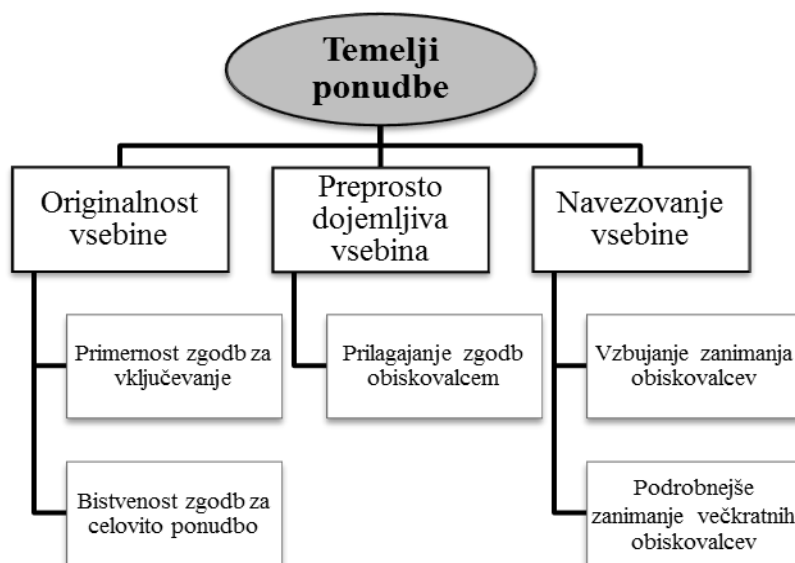
Vir: avtor

Tabela 3: Ustvarjanje organiziranih in skupnih tem

Identificirane teme	Organizirane teme	Skupna tema
<ol style="list-style-type: none"> 1. Bistvenost lokalnih zgodb za celovito ponudbo 2. Primernost zgodb za vključevanje v ponudbo 3. Prilagajanje zgodb različnim publikam 4. Primerna predstavitev/ponudba vzbudi zanimanje 5. Podrobneje zanimanje pri večkratnih obiskovalcih 	<ul style="list-style-type: none"> • Originalnost vsebine zgodb • Preprosto dojemljiva vsebina ponudbe • Navezovanje vsebine na elemente dediščine 	<ul style="list-style-type: none"> • Temelji ponudbe
<ol style="list-style-type: none"> 6. Primernost primarnih virov za interpretacijo 7. Seznanjenost sekundarnih virov z zgodbami 8. Bistvenost lokalne osebe kot interpretatorja 9. Zbirke in arhivi kot bistven vir interpretacije 10. Kombinacija interpretacije v zaprtem in odprtem prostoru 11. Zgodbe dopolnjujejo snovno dediščino 12. Vsak nesnovni vir je povezljiv s snovnim 	<ul style="list-style-type: none"> • Ciljni izbor oseb interpretacije • Seznanjenost s potencialnimi viri za interpretacijo • Povezovanje elementov snovne in nesnovne dediščine 	<ul style="list-style-type: none"> • Verodostojnost interpretacije
<ol style="list-style-type: none"> 13. Slabosti pri navezovanju zgodb na snovne elemente 14. Nevarnost propada zgodb brez zapisov ali virov 15. Premajhna raziskanost zgodb 16. Nesnovna kulturna dediščina se spreminja 17. Vpliv časovne distance na zgodbe 	<ul style="list-style-type: none"> • Težave pri vpeljevanju zgodb v ponudbo • Opredelitev lastnosti zgodb 	<ul style="list-style-type: none"> • Uporaba in ohranjanje zgodb

Vir: avtor

Slika 2: Tematska mreža – temelji ponudbe

Vir: avtor

Temelji ponudbe je prva skupna tema, identificirana na podlagi organiziranih in splošnih tem, ki se navezujejo na ponudbo in obiskovalce. Iz tematske mreže (Slika 2) je razvidno, da so originalnost, preprostost in navezovanje vsebine ključni faktorji tvorjenja ponudbe na osnovi povejnega ustnega izročila.

Zgodbe so nastajale v specifičnem teritoriju, kar pomeni, da so vsebinsko vezane na območje, iz katerega izhajajo. Splošna zgodovina lahko površinsko opisuje dogodke v Posočju, pri čemer gre za številke, splošna vojna dejstva in izraze. S pomočjo zgodb lahko snovnim virom dodajamo dodatno vrednost in jih s tem vključujemo v ponudbo. Za vsakim snovnim virom stoji zgodba in vsako zgodbo lahko povežemo s snovnimi viri. Zgodbe izvirajo iz ljudi oz. njihovih pogledov na življenje in so za določen teritorij specifične. Takšne zgodbe so tvorjene na podlagi osebnih občutkov in pogledov.

Zgodbo, ki jo slišimo, ne moremo direktno vključevati v ponudbo, temveč jo moramo vsebinsko preučiti in pretehtati, katere stvari so ključne za oblikovanje celovite ponudbe:

»Ni nujno, da pišemo zgodovino z velikimi zgodbami ali z veliko začetnico (skupna evropska zgodovina, na temi 1. in 2. svetovne vojne), ampak pojdimo

obratno pot in pogledjmo, kaj se na nekem določenem področju nahaja, in skušajmo sestaviti zemljevid večjega območja.« (Klavora, M.)

»Večina zgodb se nanaša tudi na stvari, ki se ne nahajajo v okolici. Od teh lahko največ črpamo. Obstajajo tudi druge zgodbe, za katere je potrebno presoditi, koliko so verodostojne in ali jih je smiselno vključevati v predstavitev (bodisi za turiste ali za strokovne publikacije).« (Uršič, M.)

Iz pregleda splošnih tem (Tabela 3) je razvidno, da je prilagajanje vsebine zgodbe soodvisno od izbora zgodb in njihove vsebine za njih vključevanje v ponudbo. Posamične zgodbe domačinov vsebujejo podatke, ki so obiskovalcem popolnoma tuji. Nekateri izmed njih niso seznanjeni z izrazi, kot so partizan, narodnoosvobodilni boj, itd.. Lokalne zgodbe v celoti najbolj razumejo tisti, ki izhajajo iz domačega okolja oz. so z lokalno zgodovino že od malega seznanjeni. Kot drugo pomembno dejstvo, ki je tudi tesno povezano s skupno temo »verodostojnost interpretacije« (Slika3), je to, da so obiskovalci v veliki večini tujci, ki jim informacije posredujemo v tujih jezikih. Že pri preverjanju relevantnosti potencialnih virov za vpeljevanje v ponudbo razmišljamo tudi o načinu posredovanja informacij v drugih jezikih. O preprostosti zgodbe razmišljamo že v fazi izbora primernih zgodb. Če je zgodba prilagojena širši publikii in preprosto dojemljiva, vzpodbudi obiskovalce k večjemu zanimanju:

»Turist potrebuje preprostost. V tem smislu ni razlike med nekom, ki kraj pozna, in nekom, ki se vrača, ker nekdo, ki se kasneje vrača, prične sam odkrivati kulturno dediščino zaradi stika, ki ga vzpostavi z domačini.« (Klavora, M.)

»Pomemben je pameten izbor virov kulturne dediščine in nenehno preizkušanje, kako delujejo na različne obiskovalce. Potrebno se je osredotočiti na ozke in enostavno dojemljive zgodbe in poudarke.« (Kofol, K.)

»Večina je tukaj tujcev, kjer je največji problem jezik. V slovenščini se lahko pove vse in še malo več. V angleščini je že težje, da ne govorimo o nemščini ali pa italjanščini.« (Leban, M.)

Obiskovalci se z vojno kulturno tematiko seznanjajo s pomočjo različnih posrednikov (info centri, informacije domačinov, publikacije, itd.). V zadnjih letih se vedno več gradi na promociji, po kateri posegajo tudi muzeji. Primarni motivi obiskovalcev za obisk kraja niso nujno vezani na kulturno tematiko. V Posočju je zelo razvit športni turizem (padalstvo, kayaking, rafting, pohodništvo, itd.), vendar, če je slabo vreme, obiskovalci posegajo po alternativah, kar jih posledično pripelje do spoznavanja kulturnega območja, v katerem se nahajajo:

»Seveda sta narava in šport prvi stvari, zaradi katerih ljudje zahajajo v naše kraje. Če pa se poleti pojavi deževno vreme, obiskovalci najprej zaidejo v muzeje. ... Kulturni turizem vsekakor narašča. Pri nas imamo tudi eno prednost: v naravi so še vedno ostanki, ki so še vedno vidni.« (Lužnik, B.)

»Osem let sem bil vodič za kayaking in rafting. Kot navdušen študent zgodovine sem ljudem vedno rad pripovedoval zgodbe na raftu. Vse se da združiti, kar je pa zelo odvisno od posameznikov. Nekateri gosti so ignoranti, vendar si gre večina ljudi ob primerni predstavitvi pogledat tudi muzeje.« (Klavora, M.)

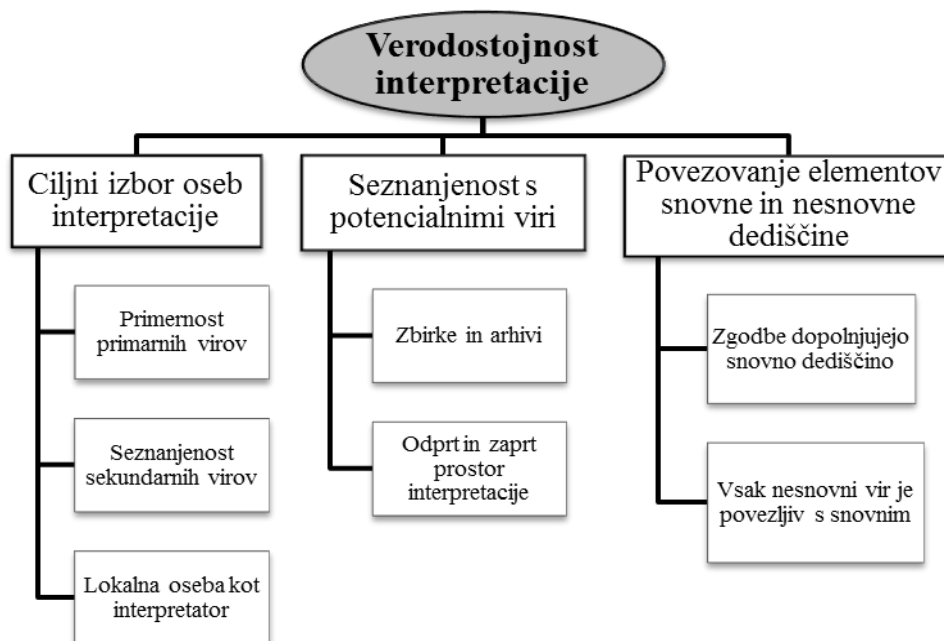
Oblikovanje ponudbe je v tesni povezavi z načini interpretacije kulturnih virov. Interpretatorji so tisti, ki prejemnikom tolmačijo vsebino in jo prilagajajo njihovim potrebam. Pri interpretaciji se pogosto pojavlja vprašanje o njeni verodostojnosti. Iz tematske mreže (slika 3) je razvidno, da interpretacija temelji na osebi, ki je dobro seznanjena s kulturnimi viri in zna povezovati elemente snovne in nesnovne kulturne dediščine. Primarne vire je glede na njihovo starost težko vključevati v ponudbo (pojavljajo se redke izjeme), zato so za interpretacijo zgodb pristojne druge osebe, ki so z lokalno zgodovino in zgodbami domačinov dobro seznanjeni (sekundarni viri). Slabost sekundarnih virov je, da zgodbe originalno ne izhajajo od njih, kar napeljuje na možnost, da je interpretator slabo seznanjen z zgodbami in da so informacije za prejemnike omejene. Razvidno je, da je splošna tema »seznanjenost sekundarnih virov« pogojena s splošno temo »lokalna oseba kot interpretator« in hkrati tesno povezana z organizirano temo »seznanjenost s potencialnimi viri«. Velika prednost sekundarnih virov je, če prihajajo iz domačega okolja (v tem primeru Posočje), kar predstavlja večji spekter razgledanosti na področju lokalne zgodovine. Na temo vključevanja primarnih in sekundarnih virov v ponudbo intervjuvanci omenjajo:

»V kobariškem muzeju imamo vodiča, ki je star 87 let. Seveda je bolje pripovedovati s primarnimi viri. Pri sekundarnem viru se lahko zatakne zaradi slabega poznavanja zgodbe in pride do težav, če ga obiskovalci podrobneje o čem sprašujejo.« (Lužnik, B.)

»Tisti (če je vojna situacija), ki je doživel travmatične dogodke, bi lahko določeno zgodbo povedal v turistične namene, ni pa najbolj primeren vir, da bi ga uporabili. Čeprav je ustni vir iz prve roke najbolj zanimiv, se s takšno in drugačno interpretacijo vsebina že izgubi.« (Kofol, K.)

»Absolutno je po eni strani bolje, da vključujemo tiste, ki zgodbe poznajo iz prve roke, po drugi strani pa mora biti ta isti človek dobro seznanjen in mora vedeti, kako animirati in dobro pripovedovati.« (Leban, M.)

Slika 3: Tematska mreža – verodostojnost interpretacije

Vir: avtor

Primarne vire je težko vključevati v interpretacijo, saj večina izmed njih ni dobro seznanjena z načini interpretiranja. Kot drugi razlog izpostavljamo njihovo starost in razpoložljivost za opravljanje interpretacije. Bolj smiselno se je osredotočiti na dejstvo, da je za interpretatorja prednost, če je povezan z okoljem, ki ga interpretira, saj le tako

lahko lokalno zgodovino predstavi z očmi domačina. Pri tem ena od intervjuvanih oseb opozarja:

»Pomembno je, da je ta, ki pripoveduje, avtentičen in da čuti, o čem pripoveduje. ... Mislím, da primarni ali sekundarni vir ne igra velike vloge pri tem. Bistvenega pomena je, da tisti, ki pripoveduje, čuti, da se to nanaša na del njegove dediščine.« (Klavora, M.)

Za interpretatorje zgodb ni pomembno le poznavanje lokalnega prostora, temveč tudi to, da oni sami vedo, kje iskati vire interpretacije in kako jih povezovati z materialnimi elementi dediščine. Nekatere zgodbe so že zapisane in hranjene v lokalnih muzejskih arhivih. Dober primer tega so zapisi narodnoosvobodilnega boja, ki se izkazujejo kot dober vir interpretacije. Med drugim je pomemben prostor, v katerem poteka interpretacija. V tematski mreži (Slika 3) smo identificirali razpoložljivost virov in poznavanje prostora kot ključna dejavnika za izvajanje interpretacije. V muzejih hranijo elemente premične dediščine, na odprtem prostoru se še vedno nahajajo ostaline iz vojnega obdobja, ki fizično prikažejo načine takratnega življenja na bojiščih ali nasplošno. Za izvajanje verodostojne interpretacije je pomemben tako prikaz v zaprtem prostoru, kjer obiskovalci pridobijo primerne informacije, kot tudi na odprtem prostoru, kjer lahko fizično občutijo in doživijo, kaj se je v vojnem obdobju na območju Posočja dogajalo. Dva intervjuvanca na temo pridobivanja virov in interpretacij, glede prostora, povesta:

»Zgodbe NOB-ja, ki jih hranimo v zbirki, so vedno na razpolago katerikoli osebi, ki jih potrebuje za oblikovanje svojih produktov. Te informacije se prenašajo in posredujejo na terenu v takšni ali drugačni obliki. Lahko se jih uporablja tudi za dopolnitev razstave v muzeju in kot dopolnitev zgodbe o določenem spomeniku.« (Kofol, K.)

»Mislím, da je izjemno pomembno, da obiskovalci začutijo prostor, kraj. Vsekakor je dobro, če se jih pelje tudi v naravo. Muzej v vsakem primeru predstavlja umetno situacijo. Kombinacija enega in drugega je verjetno najboljša.« (Klavora, M.)

Predmet brez zgodbe je le predmet brez vrednosti. Snovna in nesnovna kulturna dediščina se med seboj dopolnjujeta. Interpretator je oseba, ki s pomočjo vodenja prodaja avtentičnost zgodb in jih navezuje na snovno kulturno dediščino, da si lahko obiskovalci predstavljajo, vidijo, tipajo in čutijo:

»Vse se da napeljati na snovni vir. Že sama Soča je zgodba. Vse se da napeljati, videti in tipati. Simon Gregorčič je zgodba, vendar ko potuješ ob Soči in vidiš jo, vidiš, se zgodba že veže na snovno dediščino.« (Klavora, M.)

»Zgodba je osnovna. Najbolj vreden predmet je tisti predmet, za katerim stoji dobra zgodba. ... S stališča vodenja je najbolje imeti lastno izkušnjo, ki se veže na nek star predmet.« (Lužnik, B.)

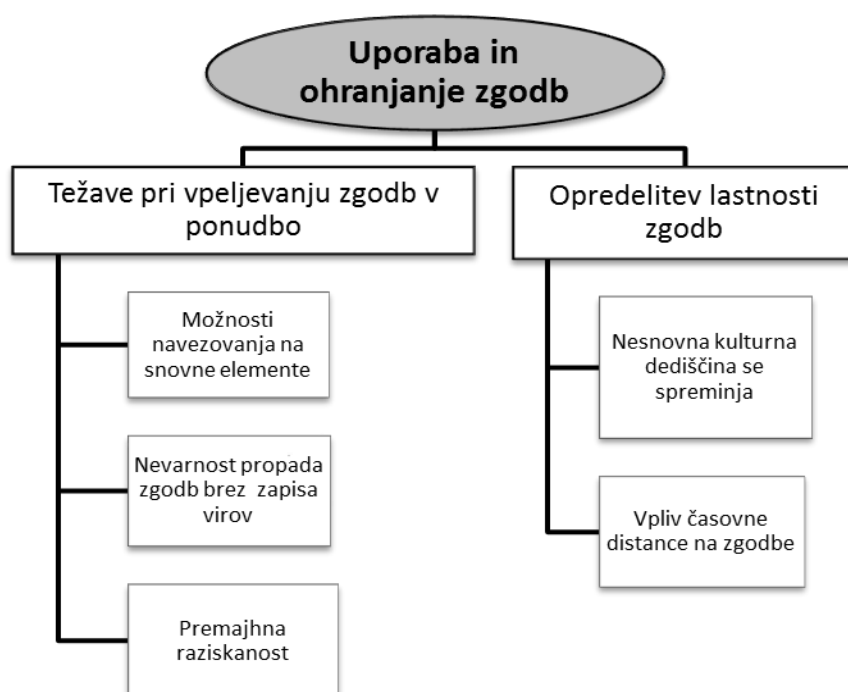
Ko govorimo o možnostih ohranjanja zgodb (Slika 4) in v kakšni meri so se do danes ohranile, iščemo razloge v preteklosti in sedanjosti. Obe, 1. in 2. svetovna vojna sta bili izredna dogodka, ki sta poleg drugih krajev geografsko v celoti zajemala tudi Posočje. Na tem območju so se do danes v večji meri ohranile ostaline 1. svetovne vojne. V prvi svetovni vojni je šlo za statičen način bojevanja, kar pomeni, da je bilo grajenih ogromno vojaških objektov in poti, ki so vodili do njih. V 2. svetovni vojni je bojevanje potekalo dinamično, kjer so se vojaške enote pomikale iz kraja v kraj. Domačini so bili zaradi tega bolj vpleteni oz. bolj povezani z vojnimi dogajanjem. Vojna je na lokalnem območju pomenila drugačen tok dogodkov, kar je tudi razlog za nastanek številnih zgodb. Glede na identificirane teme se v veliki meri pojavljajo problemi o načinih navezovanja nesnovnih virov 2. svetovne vojne na snovne. Glede na to, da je šlo za dinamično vojno, za seboj ni pustila toliko materialnih virov, kot jih je 1. svetovna vojna. Naslednji problem zasledimo v raziskanosti zgodb in nevarnosti propada zgodb, ki niso nikjer zapisane. Zbiranje zgodb je časovno omejeno, saj v Posočju ni več toliko možnosti, da bi zgodbe pridobivali od primarnih virov (razen tistih, ki so že zapisane in arhivirane):

»Če se izrazim zelo okorno, je 1. svetovna vojna preplavila spomine na 2. svetovno vojno. ... Država Slovenija je po osamosvojitvi potrebovala nove zgodbe. Na zgodbah druge svetovne vojne se prebivalstvo Slovenije ni moglo več poenotiti.« (Klavora, M.)

»Na zgodbe vedno gledam s stališča vodenja in kako zgodbe predstaviti v turizmu. Če imaš določen predmet ali kraj, ki ga lahko navežeš na zgodbo, vse deluje vredno. V Posočju 2. svetovna vojna ni tako oprijemljiva, kot je 1. svetovna vojna.« (Lužnik, B.)

»Tista leta, ko se je še lahko pridobilo zgodbe o begunstvu od lokalnih ljudi, so že mimo. ... Če nimaš primarnih virov iz takratnih časov, so te zgodbe skoraj obsojene na propad.« (Uršič, M.)

Slika 4: Tematska mreža – težave pri ohranjanju in prenašanju zgodb

Vir: avtor

Zgodbe domačinov, ki so bili vpleteni v vojna dogajanja 2. svetovne vojne, se prenašajo s pripovedovanjem. Kot enega izmed uspešnih načinov ohranjanja smatramo tudi vključevanje zgodb v interpretacijo. Nekatere zgodbe so zapisane in se hranijo v lokalnih muzejskih arhivih, večina pa jih kroži znotraj ožjih družinskih ali prijateljskih krogov ali se porazgubijo. Nesnovna kulturna dediščina se spreminja in prav tako se spreminjajo zgodbe glede na časovno oddaljenost. S časom vsebina zgodb postane izkrivljena zaradi pozabljanja nekaterih pomembnih dejstev. Po drugi strani pa je

nesnovna kulturna dediščina živa, kar pomeni, da vsak človek določeno zgodbo interpretira drugače. Če zgodba temelji na prenašanju, se njena osnova iz generacije v generacijo spreminja. Možnost, da zgodba ohrani svoj originalni namen je, da se jo ohranja z zapisi:

»Primarnih virov je malo, razen seveda tistih, ki so že bili popisani. Zavedati se je potrebno časovne distance. Tudi v spominu človeka, ki so se mu zgodile določene stvari in lahko o njih pripoveduje iz prve roke, se po tolikih letih stvari spremenijo in zabrišejo.« (Uršič, M.)

4.3 POVZETEK SKUPNIH TEM TEMATSKE MREŽE

Analiza odgovorov (Tabela 3) kaže, da so teme med seboj povezane, ko se sprašujemo o potencialih zgodb domačinov za vpeljevanje ponudbo. Najprej zgodbe analiziramo in preverjamo, na kakšnih temeljih stoji njihova vsebina in kakšna je njihova relevantnost za ustvarjanje ponudbe. Hkrati je pomembno, da je vsebina preprosta in dojemljiva obiskovalcem, predvsem tistim, ki so v Posočju prvič. Jezik ponudbe je tudi pomembno načelo oblikovanja ponudbe in je med drugim tesno povezan z interpretacijo. Zgodbe, ki bi jih sicer domačini v celoti navezovali na njihove lastne občutke, so prilagojene oz. prirejene in z njihovo pomočjo interpretiramo materialne dobrine. Preprosta in zanimiva ponudba odpira možnosti, da vzbudimo večje zanimaje med obiskovalci za nadaljnje raziskovanje vojne kulturne dediščine v Posočju.

Omenili smo, da z zgodbami interpretiramo materialne dobrine. Interpretatorji so pomemben člen pri vpeljevanju zgodb v ponudbo. So osebe, ki zgodbo iz prve ali druge roke posredujejo naprej. Na podlagi splošnih tem (Tabela 3) si razlagamo, da so za izvajanje verodostojne interpretacije (Slika 3) pomembna tri glavna načela: izbor pravih oseb za izvajanje interpretacije, razpoložljivost virov, na podlagi katerih lahko gradimo interpretacijo, in možnost navezovanja nesnovnih virov na snovne. Pri izboru oseb interpretacije ugotavljamo, da ni tako bistvenega pomena, če je oseba primarni ali sekundarni vir. Če gre za sekundarni vir, je velika prednost, da interpretator izvira iz domačega okolja in da so mu lokalne zgodbe in lokalna zgodovina »prirojene«. Zbirke in arhivi predstavljajo vire, na podlagi katerih je interpretacija osnovana. Za

interpretatorje je dobra seznanjenost z viri bistvenega pomena, da ne prihaja do morebitnih pomankljivosti ali premalo znanja, ko obiskovalci sprašujejo po dodatnih informacijah. Nenazadnje je potrebno nesnovne vire navezovati na snovne, da lahko obiskovalci hrati vidijo, slišijo, tipajo in čutijo. Pri tem je zelo pomembno povezovati interpretacijo v zaprtem in na odprtem prostoru. V muzejih se obiskovalci seznanijo s plastično predstavitvijo, ki je pomembna za nabor informacij, nakar se lahko na odprtem prostoru fizično seznanijo z vojnimi dogodki.

Rezultati analize odgovorov (Tabela 3) prikazujejo, da sta uporaba in ohranjanje zgodb deloma pogojeni s potenciali za vpeljevanje zgodb v ponudbo. Kot smo že omenjali, se pri relevantnosti zgodb vprašamo o možnosti njihovega navezovanja na snovne elemente kulturne dediščine v Posočju. Zaradi različnih načinov bojevanja v 1. in 2. svetovni vojni (statičen in dinamičen način bojevanja) Posočje razpolaga z bistveno več materialnimi dobrinami iz prve svetovne vojne. Snovna dediščina iz druge svetovne vojne ni tako oprijemljiva, kar je problem za navezovanje in ohranjanje zgodb. Zgodbe se še vedno prenašajo s pripovedovanjem v ožjih družinskih ali prijateljskih krogih in le redko katere so bile do sedaj zapisane. Vse izhajajo iz primarnih virov (ustvarjalcev), zbiranje oz. zapisovanje pa je časovno omejeno.

5 INTERPRETACIJA REZULTATOV IN KLJUČNE UGOTOVITVE

Rezultati analize nam pomagajo širše razumeti, kakšno vlogo ima povojno ustno izročilo v Posočju in kako ga lahko uporabimo v druge namene, kot so turistična ponudba, muzeji, zasebne zbirke, itd. Zgodbe niso nastajale z razlogom, da bi jih lahko prodajali. So del določene kulture, ki se je skozi stoletja razvijala. Turizem je ena od dejavnosti, ki se med drugim okorišča s prodajanjem kulturne dediščine določenega kraja. Za zgodbe domačinov to ne pomeni samo prenašanje njihove vsebine na druge ljudi, temveč pomeni tudi vzpodbujanje rasti identitete v lokalnem prostoru in zavedanje lokalnih ljudi, na kakšnih temeljih stoji njihova kulturna dediščina.

Z analizo odgovorov smo identificirali tri glavne značilnosti pri vpeljevanju zgodb v ponudbo (muzeji, turizem, zasebne zbirke, arhive). Prva značilnost temelji na oblikovanju ponudbe oz. kako zgodbe vključiti v ponudbo. V namen raziskave smo si zastavljali vprašanje o relevantnosti in potencialih zgodb za vključevanje v ponudbo. Rezultati analize so nam pokazali, da je iz zgodb, ki so osnovane na občutjih domačinov, potrebno izluščiti bistveno vsebino in jo po potrebi prilagajati strukturi obiskovalcev glede na njihove potrebe in povpraševanje. Vsebinsko, ki je predstavljena v ponudbi, je smiselno oblikovati preprosto in dojemljivo. Obiskovalci, ki so prvič v Posočju, še niso bili seznanjeni z lokalno zgodovino. Zaradi kulturne raznolikosti, kamor lahko prištevamo tudi jezik govorenja, lokalne kulturne dediščine obiskovalci ne razumejo na enak način kot jo lokalni ljudje. Tudi Pérez de Cuéllar et al. (1996) omenjajo, da je izražanje ustnega izročila v izvornem jeziku drugačno, kot je v jeziku interpretacije, kar jasno nakazuje, da je potrebno zgodbo prilagoditi potrebam obiskovalcev.

Kot razlaga Miles Foley (2016), je ustno izročilo govorno-slušno sredstvo in je bistveno za razvijanje, hranjenje in podajanje znanja. Zgodbe domačinov se lahko uporablja v namen interpretacije snovnih kulturnih dobrin v Posočju. Pri raziskovalnih vprašanjih smo se osredotočili predvsem na načine izvajanja interpretacije, pri kateri se ohranja originalnost zgodbe. V raziskavi smo identificirali več dejavnikov, od katerih je odvisna verodostojnost interpretacije: oseba interpretacije, baza virov in prostor interpretacije. Zgodbe lahko interpretira oseba, ki je dejansko doživela vojno (primarni

vir), in oseba, ki se je ob določeni priložnosti z njimi seznanila (sekundarni vir). UNESCO (2003b) razlaga, da je ustno izročilo ponekod sveta stvar, ki ga lahko interpretirajo samo profesionalci. V Posočju se to načelo ne uveljavlja, ko govorimo o povojnem ustnem izročilu. Gre za relativno mlad ustni vir, ki je nastal v sredini 20. stoletja, in se ga uporablja, da lahko podrobneje razumemo zgodovinska dejstva, ki so se odvijala na tem območju. Primarni viri so domačini, ki so že v določeni starosti. Le redko koga izmed njih bi bilo možno uporabiti za interpretacijo in redko katere kulturne ustanove razpolagajo z njimi (Kobariški muzej). Sekundarnim virom so bile zgodbe posredovane iz različnih virov. Iz analize raziskave je razvidno, da ni pomembna vloga primarnega ali sekundarnega vira. Pomembnejše je, iz katerega kraja oseba izvira. Lokalnemu interpretatorju je lokalna zgodovina »prirojena« in jo v celoti razume. Pri tem tudi Park (2011) dodaja, da nas razumevanje snovne kulturne dediščine pogostoma pripelje do odkritja nesnovnih virov. Nekatere zgodbe so bile do danes že zapisane (npr. zgodbe narodnoosvobodilnega boja), ki se jih hrani v okrajnih muzejih. Takšne zbirke in zgodbe, ki nam jih posredujejo domačini, so bogat vir, s katerim lahko obogatimo interpretacijo zgodovinskih dejstev. Med drugim je potrebno izpostaviti tudi ugotovitev, da je kombinacija interpretacije v zaprtem in na odprtem prostoru ključnega pomena za celovito dojetje zgodb. V zaprtem prostoru (npr. muzeju) so nam informacije plastično predstavljene, na terenu pa si lahko fizično predstavljamo zgodovinski dogodek.

V raziskovalnih vprašanjih smo se usmerili tudi na temo ohranjanja in možnosti navezovanja nesnovnih virov na snovne vire kulturne dediščine. Snovno kulturno dediščino lahko interpretiramo samo s pomočjo nesnovne (Pérez de Cuéllar et al., 1996). To trditev lahko potrdimo z rezultati analize odgovorov. Vojni sta območje Posočja in lokalno prebivalstvo na različne načine zaznamovali: 1. svetovna vojna predvsem fizično in 2. svetovna vojna psihično. Posledica tega je, da je zaradi razpolaganja z več snovnimi kulturnimi dobrinami v Posočju pobudo za oblikovanje turistične ponudbe prevzela 1. svetovna vojna, medtem ko 2. svetovna vojna ni tako oprijemljiva, kar pomeni, da so možnosti za navezovanje ustnega izročila domačinov na snovne kulturne vire manjše. Na podlagi odgovorov intervjuvancev ugotavljamo, da so alternativni načini za ohranjanje zgodb hkrati tudi ustvarjanje in hranjenje zapisov v lokalnih arhivih za njih uporabo v različne namene (npr. dodatno šolsko učno gradivo, viri interpretacije, itd.).

Nesnovna kulturna dediščina je živa, kar pomeni, da se s časom spreminja. Lenzerini (2011) pravi, da je težko ohranjati nesnovo kulturno dediščino zaradi nenehnega spreminjanja njenih konstruktivnih elementov. Rezultati raziskave so nas nenazadnje pripeljali do vprašanja o vplivu časa na zgodbe domačinov. Zaradi časovne distance in pozabljanja ključnih informacij ali elementov v zgodbi lahko vsebina postane izkrivljena, kar pa nas zopet pripelje do prvega zastavljenega vprašanja: kako bistvene so zgodbe za turistično ponudbo in kakšni so njeni potenciali. Vprašanje se zopet nanaša na prvi dve temi: oblikovanje ponudbe in načine intepretacije. Iz zgodbe je potrebno razbrati relevantno vsebino in z načini interpretacije in oblikovanjem ponudbe zgodbo prilagoditi širši publiki.

ZAKLJUČEK

Namen te naloge je bil поблиže predstaviti povojno ustno izročilo v Posočju. Zgodbe domačinov so del lokalne kulturne dediščine in nam omogočajo, da z njimi razkrivamo zgodovinska dejstva iz perspektive lokalnega prebivalca. Do sedaj se zgodbam še ni posvečalo toliko pozornosti, predvsem ne tistim, ki se navezujejo na obdobje 2. svetovne vojne.

Raziskava nas je privedla do spoznanj, da je turistična ponudba v Posočju, ki temelji na kulturni tematiki, pogojena z razpoložljivostjo kulturne dediščine tega območja. Pod to kategorijo umeščamo tako snovne, kot tudi nesnovne vire. Zaradi dobre ohranjenosti virov iz vojnega obdobja se kaže velik potencial za osnovanje ponudbe na zgodbah domačinov. V Zgornjem Posočju se je na pobudo ohranjanja vojnih kulturnih virov odzvalo kar nekaj organizacij (Fundacija Poti miru v Posočju, Kobariški muzej, Tolminski muzej in drugi zasebni zbiratelji). Organizacije raziskujejo in preučujejo vojno kulturno dediščino in jo skušajo ohranjati in vključevati v turistično ponudbo. Na premični kulturni dediščini temeljijo rastave in zbirke v muzejih, nepremično kulturno dediščino pa lahko spoznavamo na odprtem prostoru in ob tematskih poteh.

Spoznali smo, da so zgodbe bistven del interpretacije in da Posočje razpolaga s snovnimi kulturnimi viri, na katere lahko zgodbe navezujemo. Splošne zgodbe, v katerih razkrivamo splošna dejstva, lahko podkrepijo z izkušnjami lokalnega prebivalstva. V zadnjih letih je v Posočju kulturni turizem v porastu, kar jasno kaže, da je med obiskovalci čedalje več zanimanja za spoznavanje lokalne kulturne dediščine. Glede na to, da se Posočje na področju kulturnega turizma promovira predvsem z vojno kulturno tematiko, to jasno nakazuje, da zgodbe lahko ohranjamo in prenašamo v naslednje generacije.

Med opravljanjem raziskave se nam je pojavila vrsta novih vprašanj v zvezi z zgodbami domačinov. Vprašanja se navezujejo predvsem na primerjavo zgodovinskega ozadja z zgodbami, kar odpira nadaljnje možnosti raziskovanja na področju zgodovine in etnologije. Kulturna dediščina Posočja je edinstvena in ne bi nas je smelo biti sram deliti z obiskovalci in s tem promovirati kraj in graditi na lastni kulturni identiteti.

SEZNAM UPORABLJENIH VIROV

Arlica, A., Čebela, T., Jerman, B., Kovač, M. in Bokova, I. (2012). *Vidik človekovih pravic glede naravne in kulturne dediščine: vloga UNESCO*. Ljubljana: Društvo za Združene narodeza Slovenijo.

Barrère, C. (2015). Cultural heritages: From official to informal. *City Culture and Society*, 1-8.

Baš, A. in Ramšak, M. (2004). *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Bogataj, J. (Ur.). (2005). *Nesnovna kulturna dediščina*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

Borges, M. A., Carbone, G., Bushell, R. in Jaeger, T. (2011). *Sustainable Tourism and natural World Heritage – Priorities for action*. Switzerland: IUCN, Gland.

Bouchenaki, M. (2003). *The interdependency of the tangible and intangible cultural heritage*. Pridobljeno 28.2.2016 iz <http://www.international.icomos.org/victoriafalls2003/papers/2%20-%20Allocution%20Bouchenaki.pdf>

Bujdosó, Z., Dávid, L., Tózsér, A., Kovács, G., Major-Kathi, V., Uakhitova, G., Katona, P., Vasvári, M. (2015). Basis of Heritagization and Cultural Tourism Development. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 188, 307-315.

Dolina Soče. (2016). *Dolina ODKRITIJ*. Pridobljeno 19.02.2016 iz http://www.dolina-soce.com/dolina_odkritij/muzeji%20_zbirke_in_galerije/

Deacon, H., Dondolo, L., Mrubata, M., in Prosalendis, S. (2004). *The subtle power of intangible heritage: Legal and financial instruments for safeguarding intangible heritage*. Cape Town: HSRC Press.

La Spada, M. G. (2010). *Globalisation and its Effects on Diversity: Some Economic Aspects*. Vol. EURODIV PAPER (76.2010).

Fakin Bajec, J. (2011). *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine*. Ljubljana: Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU.

Fechner, F., Oppermann, T. in Prott, L. V. (1996). *Prinzipien des Kulturgüterschutzes: Ansätze im deutschen, europäischen und internationalen Recht*. Berlin: Duncker & Humblot.

Glassie, H. (1993). *Turkish traditional art today*. Bloomington: Indiana Press.

Harvey, D. C. (2001). Heritage Pasts and Heritage Presents: Temporality, meaning and the scope of heritage studies. *International Journal of Heritage Studies*, 7(4), 319-338.

Hastings, D. (2014). *Combating Visitor Pressure: Impact of Tourism on the Conservation of World Heritage Sites* (A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts). Washington: University of Washington.

Hribi.net. (2016). *Planina Sleme – Julijske Alpe*. Pridobljeno 29.3.2016 iz <http://www.hribi.net/slika.asp?gora=6595>

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU – Portal BOS. (2016). *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Pridobljeno 24.2.2016 iz <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>

International Council on Monuments and Sites. (1999). *International Cultural Tourism Charter: Managing Tourism at Places of Heritage Significance*. Mexico: ICOMOS.

Ivanc, T. (2012). *Varstvo nepremične kulturne dediščine*. Maribor: Založniško podjetje De VESTA v sodelovanju z Založbo WS.

Jerin, A. in Židov, N. (2015). *Register žive kulturne dediščine Slovenije (2008-2015)*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

Kobariški muzej. (2016). *Poslanstvo muzeja*. Pridobljeno 11.3.2016 iz http://www.kobariski-muzej.si/o_muzeju/poslanstvo_muzeja/

Koren, T. (2013). *Muzeji na prostem prve svetovne vojne*. Kobarid: Ustanova »Fundacija Poti miru v Posočju«.

Kwok, J. Y. C. in Ku, B. H. B. (2016). Elderly people as “apocalyptic demography”? A study of the life stories of older people in Hong Kong born in the 1930s. *Journal of Aging Studies*, 36, 1-9.

Lenzerini, F. (2011). Intangible Cultural Heritage: The Living Culture of Peoples. *European Journal of International Law*, 22(1), 101-120.

Miles Foley, J. (2016). *Oral tradition - Communication*. Pridobljeno 28.2.2016 iz <http://www.britannica.com/topic/oral-tradition>

Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. (2015). *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation*. (WHC.15/01), 45.

Park, H. yu. (2011). Shared national memory as intangible heritage: Re-imagining Two Koreas as One Nation. *Annals of Tourism Research*, 38(2), 520-539.

Perera, K. (b.d.). *The Role of Museums in Cultural and Heritage Tourism for Sustainable Economy in Developing Countries*. Pridobljeno 21.3.2016 iz http://www.nemo.org/fileadmin/Dateien/public/statements_and_news/Reading_Corner/Cultural_and_Heritage_Tourism.pdf

Pérez de Cuéllar et al. (1996). *Our Creative Diversity: Report of the World Commission on Culture and Development*. Paris: UNESCO Publishing.

Pot miru. (2016). *Interaktivna razstava*. Pridobljeno 11.3.2016 iz <http://www.potmiru.si/slo/interaktivna-razstava>

Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah. (2010). *Uradni list Republike Slovenije*, (102/2010), 1.

Pucer, M. (2004). *Ilustrirani angleški slovar Oxford*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Richards, G. (1996). Production and consumption of European Cultural Tourism. *Annals of Tourism Research*, 23(2), 261-283.

Roblek, V. (2009). Primer Izpeljave Analize Besedila v Kvalitativni Raziskavi. *management*, 4(1), 53-69.

Shishmanova, M. V. (2015). Cultural Tourism in Cultural Corridors, Itineraries, Areas and Cores Networked. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 188, 246-254.

Smith, L. in Akagawa, N. (2008). *Intangible heritage*. London: Routledge.

Stirling, A. J. (2001). Thematic networks: an analytic tool for qualitative research. *Qualitative research*, 1(3), 385-405.

Timothy, D. J. (2011). *Cultural Heritage and Tourism*. Bristol: Channel View Publications.

Tolminski muzej. (2016a). *Tolminski muzej nekoč in danes*. Pridobljeno 11.3.2016 iz <http://www.tol-muzej.si/?id=181&lang=si>

Tolminski muzej. (2016b). *Človek in vojna*. Pridobljeno 31.3.2016 iz <http://www.tol-muzej.si/?id=374&lang=si>

Turk, M. (2010). Mrzli vrh, pomnik soške fronte. *Svet & ljudje*, 146.

United Nations Educational Scientific and Cultural Organisation. (2016). *Illicit Trafficing of Cultural Property*. Pridobljeno 27.2.2016 iz <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/illicit-trafficking-of-cultural-property/unesco-database-of-national-cultural-heritage-laws/frequently-asked-questions/definition-of-the-cultural-heritage/>

United Nations Educational Scientific and Cultural Organisation. (2003a). *Implementing the Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage*. Pridobljeno 27.2.2016 iz <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/01853-EN.pdf>

United Nations Educational Scientific and Cultural Organisation. (2003b). *Intangible Cultural Heritage Domains*. Pridobljeno 28.2.2016 iz <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/01857-EN.pdf>

United Nations World Tourism Organisation. (2016). *UNWTO / UNESCO World Conference on Tourism and Culture: Building a New Partnership Siem Reap, Cambodia, 4-6 February 2015*. Madrid: UNWTO.

Ursache, M. (2015). Tourism – Significant Driver Shaping a Destinations Heritage. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 188, 130-137.

Vončina, A. (30. Avgust 2012). *Alpski zid*. Pridobljeno 23.2.2016 iz <http://www.gore-ljudje.net/novosti/81607/>

Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1). (2008). *Uradni list Republike Slovenije*, (16/2008), 1., 36.

Zaman, G. (2015). Cultural Heritage Entrepreneurship (CHE) – Challenges and Difficulties. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 188, 3-15.

PRILOGE

Priloga 1: Struktura vprašanj intervjuja

INTERVJU: VPRAŠANJA

Namen izvedbe intervjuja:

Polstrukturiran intervju s smernimi vprašanji. Oblikovan je na podlagi raziskovalnih vprašanj. Namen opravljanja intervjuja je preučiti že morebitno obstoječe vpeljevanje ustnega izročila z vojno in poveljno tematiko v turistično ponudbo ali druge oblike prezentacije, ki so pomembne za ohranjanje. Izveden bo tudi z namenom ugotavljanja razpoložljivosti zgodb, njihovega potenciala, možnosti ohranjanja in povezovanja z drugimi predmeti vojne in poveljne kulturne tematike.

Kandidati za intervju:

Karla Kofol: Kustosinja v Tolminskem muzeju

Boštjan Lužnik: Kustos v Kobariškem muzeju

Mateja Leban: Namestnica direktorja LTO Sotočje Tolmin

Mihael Uršič: Profesor zgodovine in geografije, Fundacija Poti miru v Posočju

Marko Klavora: Doktor zgodovine, zgodovinar v Goriškem muzeju

Vprašanja:

1. Kaj menite o razpoložljivosti zgodb z vojno in poveljno tematiko v Posočju in kakšno je bilo njihovo vključevanje v turistično ponudbo ali razstave do sedaj?
  - So že kdaj potekale razprave o morebitni uporabi zgodb (če ni bilo vključevanja)?
  - Obstaja pobuda, da se izvede projekt za vključevanje zgodb v ponudbo ali razstave (če ni bilo vključevanja)?
2. Kako bi vi razložili stavek, da so »zgodbe avtentične za kraj iz katerega izvirajo« (vojne in poveljne zgodbe kot del določene družbe)?

3. Kako vi vidite potencial tovrstnih zgodb? Na kakšen način bi jih lahko vključevali v vašo obstoječo dejavnost? Kje so morebitne ovire za vključevanje?
  - Jih je moč povezovati z že obstoječimi kulturnimi spomeniki/razstavami?
  - Kje vidite potencial zgodb, ki jih ni moč povezovati z nobenim kulturnim spomenikom, a imajo vojno/povojno tematiko in temeljijo le na lastnih izkušnjah/občutjih pripovedovalcev?

4. Kakšen je po vašem mnenju interes za kulturno tematiko med turisti/obiskovalci, ki obiščejo Posočje (ni nujno, da se veže na vojno/povojno tematiko)?
  - Kakšno je vaše mnenje o tem, če isto zgodbo predstavljamo osebi, ki kraj pozna, in osebi, ki je v Posočju prvič?

5. Kaj menite o pripovedovanju zgodb primarnega (ustvarjalec zgodbe) ali sekundarnega vira (vodič)? Katere prednosti oz. pomankljivosti vidite pri enem in pri drugem?
  - Ali je primarne vire možno vključiti in kako jih sploh vključiti v določeno ponudbo - (starost)?

6. Kakšno je vaše mnenje o interpretaciji zgodb v zaprtem ali na odprtem prostoru (pri čemer odprt prostor predstavlja območje zgodovinskega dogajanja, zaprt pa prostor za razstavo in nabor informacij)?

7. Kako pomembno je zgodbe umestiti v pravo kategorijo zbirke/razstave/turizma (npr. kulturni ali temačni turizem, vojna zbirka ali pripovedna zbirka, itd.)?
  - Kakšni so potenciali zgodb za morebitno dodatno šolsko učno gradivo ali ustvarjanje dokumentarnih filmov?

8. Med vojnimi in povojnimi udeleženci so tudi takšni, ki so sicer domačini, vendar so to obdobje preživeli na drugem območju (npr. koncentracijska taborišča). Glede na to, da so njihove zgodbe vezane na zelo znan del vojne zgodovine, niso direktno vezane na Posočje. Kakšno je vaše mnenje o uporabi tovrstnih zgodb in kakšne so možnosti za njihovo umeščanje v ponudbo v Posočju?

9. Kako je po vašem mnenju izpopolnjeno varovanje tovrstne nesnovne kulturne dediščine v državi Sloveniji?
- Morebitne zakonske pomankljivosti?
10. Kakšen potencial ima po vašem mnenju vojno in povojno ustno izročilo za ustvarjanje edinstvene in samostojne turistične ponudbe (ki temelji izrecno na vojnih in povojnih zgodbah) v Posočju?
- Na kakšen način bi vi oblikovali turistično ponudbo? (če se odgovori, da potencial JE)

Priloga 2: Primer zapisa pogovora izpeljanega intervjuja

OSEBA: Marko Klavora

OKUPACIJA: Doktor zgodovine, zgodovinar v Goriškem muzeju

ČAS OPRAVLJANJA INTERVJUJA: 14.3.2016 ob 10:17

KRAJ OPRAVLJANJA INTERVJUJA: Goriški muzej, Solkan

Ljudje, ki živijo v Zgornjem Posočju, imajo kar nekaj zgodb, ki jih lahko pripovedujejo. Ni nujno, da pišemo zgodovino z velikimi zgodbami ali z veliko začetnico (skupna evropska zgodovina, na temi 1. in 2. svetovne vojne), ampak pojdimo obratno pot in pogledimo, kaj se na nekem določenem področju nahaja, in skušajmo sestaviti zemljevid večjega območja. Ni treba, da je to zgodovina Slovenije, ampak je to lahko zgodovina določene vasi ali regije, lahko pa tudi Evrope kot celote. Skratka, obratna pot od posameznika k splošnemu je bistvenega pomena. Ko se ukvarjaš z intervjuji in življenjskimi zgodbami, ugotoviš, da ljudje na določenem prostoru pripovedujejo zelo podobne stvari, ne glede na njihova različna podoživljanja ali različne življenjske poti. Kristjani imajo nekaj skupnega in bodo svojo zgodbo pripovedovali kot verniki na podoben način. Zakaj? Ker živijo v isti skupnosti. Pri tovrstnih zgodbah je zelo pomembno ravno to: prepoznati specifičnost določenega prostora. Ko se začneš ukvarjati z zgodbami, jih zelo hitro prepoznaš. Bom poenostavil. V Tolminu povejo svojo življenjsko zgodbo drugače, kot bi to isto zgodbo povedali v Ljubljani. Ne zato, ker so različno doživljali ali imajo različne izkušnje, temveč zato, ker so bili različno naučeni.

1. Kaj menite o razpoložljivosti zgodb z vojno in povojno tematiko v Posočju in kakšno je bilo njihovo dosedanje vključevanje v turistično ponudbo? Govorimo o Posočju nasplošno.

Posočje in Zgornje Posočje je enako. Zgornje Posočje ima celo večjo posebnost, ker je tam 1. svetovna vojna toliko bolj prisotna. Če se izrazim zelo okorno, je 1. svetovna vojna preplavila spomine na 2. svetovno vojno. Vzroka za to sta najmanj dva, ampak ta dva sta zelo pomembna. Država Slovenija je po osamosvojitvi potrebovala nove zgodbe. Na zgodbah druge svetovne vojne se prebivalstvo Slovenije ni moglo več poenotiti. Identiteta na žalost vedno temelji na vojni določene države in določene skupnosti. Čas druge svetovne vojne je bil primeren v času Jugoslavije, Slovenija pa je morala izumiti nove zgodbe. Ko smo enkrat

vstopili v novo državo in skupnost, 2. svetovna vojna ni bila več zadovoljiva, ni bila točka konsenza. Posledično je to vplivalo tudi na turistično predstavitev določenega področja. Ta tema ni bila primerna za vse, ker ne gre turistom prodajati določene zgodbe brez konsenza. Po mojem mnenju je zaradi tega 1. svetovna vojna v Zgornjem Posočju postala zanimivejša in aktualnejša. Vedeti je potrebno, da je 1. svetovna vojna izjemno zaznamovala to ozemlje, predvsem fizično. Ne glede na to, koliko let je že minilo, se na samem teritoriju še zmeraj vidijo sledovi vojne, ki je močno posegla v naše doživljanje in naredila mogočne spremembe. Mogoče je bila prav zaradi tega toliko zapostavljena. Lokalno prebivalstvo ni nikoli govorilo o teh zgodbah. O njih se je govorilo samo v družinah in vaških okoljih, niso pa bile nikoli predstavljene širši javnosti. Prva muzejska predstavitev 1. svetovne vojne v Sloveniji je bila postavljena šele leta 1987. Ne glede na fenomen zgodb, tu se je bojevalo milijon vojakov, bilo je veliko mrtvih z mnogimi zgodbami, nastajale so zgodbe o begunskih taboriščih, se te zgodbe nikoli niso predstavljale. Vojaki so se bojevali na vzhodni fronti, na soški fronti, narava je bila popolnoma uničena in zradirana. V Zgornjem Posočju so šele od uspeha Kobariškega muzeja naprej (leta 1989/90) začeli nastajati majhni muzejčki na to temo. To sta ta dva momenta. Na eni strani je resnična izkušnja in na drugi strani se je v nekem trenutku resnična izkušnja ujela s potrebami nove slovenske države, da predstavi identiteto. Predstavitev je neke vrste izum, ki smo ga z vso pozornostjo predstavili. Če torej govorimo o zgodovini Posočja, je najbolj poudarjena 1. svetovna vojna.

- **Torej vi menite, da je bila 2. svetovna vojna zapostavljena in pozabljena?**

Pozabljena ni bila do devetdesetih let. Še vedno živi in še vedno obstaja na ravni spominjanja znotraj prebivalstva, ne vidim pa, da bi bila predstavljena kot del turistične ponudbe. Vidim, da je 1. svetovna vojna prevzela pobudo, kar je tudi prav, saj ponazarja realnost. Druga svetovna vojna je, ko govorimo o vojnah, zagotovo na stranskem tiru.

2. Kako bi razložili stavek »povojne zgodbe so avtentične za kraj, iz katerega izvirajo«, če jih vežemo na lokalne zgodbe in ali so avtentične ali so vpeljane/sugerirane?

Jaz bi rekel, da so avtentične. Tu imamo taborišča, imamo izkušnje italijanske okupacije že od časa med obema vojnama in kako je ta čas prebivalstvo doživljalo. Jaz turistu to vedno pripovedujem. Če govorimo o zgodbah... zgodba, ki se začne po 1. svetovni vojni in je specifična za ta teritorij, mislim, da jo je potrebno

pripovedovati. Pripovedovati o prepovedi rabe slovenskega jezika in o tem, zakaj se je prebivalstvo v 2. svetovni vojni odločilo, da bo množično sodelovalo s partizani. Ta zgodba je za nas pomembna in jo je potrebno pripovedovati. V tem smislu ta zgodba ni več na stranskem tiru, čeprav je pri predstavitev sicer še zmeraj zapostavljena, ampak znotraj živega spomina zagotovo ni.

3. Na kakšen način bi lahko vključevali zgodbe v vašo dejavnost ali jih povezovali s kulturnimi spomeniki? Se jih lahko veže na spomenike? Kakšne so morebitne ovire?

Jaz mislim, da ne bi smel biti poudarek samo na vojnih zgodbah. Za določeno ozemlje ni pomembna samo vojska. Mislim, da je to napaka in da se premalo dela na tem. Kot si dejal na začetku. Vojna je res nekaj posebnega in to je vzrok tolikšnega pripovedovanja zgodb. Naša dolžnost je, da kot turistični delavci ali pa kot zgodovinarji (smo prepleteni) zgodbe predstavljamo. Videl sem napisano: temačni turizem. Lastnik kobariškega muzeja bi negodoval in že zavijal z očmi. Seveda je res, to je temačni turizem in tega se ne smemo sramovati. Razmisliti je potrebno, na kakšen način je mogoče izkušnjo, ki je bila grozna in huda, vpeljati v druge zgodbe. Na kakšen način vpeljati lokalne zgodbe, ki so zelo pomembne? Jaz mislim, da ni naša naloga pripovedovati zgodovino prve svetovne vojne, ampak na kakšen način je bila podoživljena in na kakšen način je vplivala na življenje prej in potem. O tem se premalo razmišlja in naredi. Imamo planine, Sočo, zraven Kobariškega muzeja je Muzej sirarstva. Imamo ogromno pripovedi in včasih imam občutek, da je 2. svetovna vojna še vedno izolirana. Kako jo predstaviti? To je stvar premisleka.

- **Spomeniki so torej snovna kulturna dediščina in zgodbe so nesnovna kulturna dediščina. Kaj pa same zgodbe kot take? Jih je možno uporabiti?**
Zgodbe ne morejo preživeti brez materializacije oz. ne da bi gostu to še v resnici pokazali.
- **Kaj pa zgodbe, ki jih ni možno napeljati na vir snovne kulturne dediščine?**
Vse se da napeljati na snovni vir. Že sama Soča je zgodba. Vse se da napeljati, videti in tipati. Simon Gregorčič je zgodba, vendar ko potuješ ob Soči in vidiš jo, vidiš, se zgodba že veže na snovno dediščino. Sem pa proti temu, da se zgodbe preveč materializira. Spomeniki so ponavadi brez pomena. Oseba je tista, ki skozi vodenje in interpretacijo prodaja avtentičnost zgodbe. Na primer: ko si v Kobaridu pri kostnici, je seveda pomembno povedati, da je na tem mestu

pokopanih 7000 italijanskih vojakov, da so jo trije arhitekti zasnovali in da je bil leta 1938 Mussolini na otvoritvi. Povedati je treba, zakaj je bila kostnica za italijanski fašistični režim tako pomembna in kaj je to pomenilo nam Slovencem? Pri tem razpolagamo z mnogimi zgodbami, ki jih lahko povežemo z obdobjem pred vojno in po njej. Za turista je pomembno, da doživi avtentično izkušnjo in naša naloga je, da mu jo ponudimo. Ko smo že pri kostnici... kaj lahko povemo o kostnici? Lahko to, kar smo do sedaj: fašistična arhitektura, ni grda, ampak je bila narejena z določenim razlogom. Tukaj se je borila Italija. S posegom v ta prostor (kar kostnica je, ker se jo vidi že na 15 km daleč) je bil namen Italijanov pokazati, da so tukaj umirali italijanski ljudje za italijanski prostor. Ko je Mussolini leta 1938 prišel otvarjat kostnico, je bil prisoten tudi gospod, ki je bil doma iz Čezsoče in mu je bilo ime Franc Kavs. Poskušal je napraviti atentat na Mussolinija, a ga ni. Zakaj tega ni storil? Tu se lahko pove zgodbo. Obstaja tudi fotografija, na kateri je deklica, ki izroča Mussoliniju rože iz kraja, kjer se je bojeval v 1. svetovni vojni. Ob tem se lahko pove zgodbo te deklice, ki je bila domačinka in Slovenka. Zakaj so fašisti hoteli, da je Slovenka leta 1938 izročila Mussoliniju rožice iz kraja, kjer se je on bojeval? Zakaj ni to naredila druga italijanska šolarica (takrat jih je bilo polno v Kobaridu)? Zato, ker je deklica bila hčerka zadnjega kobariškega in slovenskega župana in ker je to pomenilo simbolno ponižanje slovenske skupnosti v Kobaridu. Od tu lahko pripoveduješ naprej in nazaj, od tega, zakaj se je ta gospa odločila, da se bo med 2. svetovno vojno bojevala s partizani, do tega, zakaj so njeno sestro odpeljali v taborišče v Mauthausen. Povedati hočem, da je zelo odvisno od nas, kaj in kako predstavimo. Lahko seveda temeljimo na golih dejstvih, da je kostnica postavljena za 7000 padlih italijanskih vojakov. Mislim, da je naša dolžnost drugačna. Če hočemo kraju, predmetu ali spomeniku dati pridih avtentičnosti, moramo pripovedovati o tem, kar smo ali čutimo. V sami turistični predstavitvi je potrebno dobro premisliti, o čem se govori, ker je malo prostora in to predstavlja težavo, ni pa nemogoče.

4. Kašni so interesi turistov. Kakšno je zanimanje turistov za kulturno tematiko, če vemo, da Zgornje Posočje temelji tudi na športni in rekreativni tematiki?

Jaz mislim, da zanimanje je. Govoril bom iz osebnih izkušenj. Osem let sem bil vodič za kayaking in rafting. Kot navdušen študent zgodovine sem ljudem vedno rad pripovedoval zgodbe na raftu. Vse se da združiti, kar je pa zelo odvisno od

posameznikov. Nekateri gosti so ignoranti, vendar si gre večina ljudi ob primerni predstavitvi pogledat tudi muzeje. Jaz mislim, da Posočje na tem področju dobro dela., na kar kaže zadnja bovška predstavitev v brošuri, ki je fenomenalna. Na splošno ima tudi LTO Sotočje zelo uravnoteženo predstavitev.

- **Kakšno pa je pa vaše mnenje o tem, če isto zgodbo predstavimo nekomu, ki kraj pozna, in nekomu, ki se s krajem seznanja prvič?**

Jaz mislim, da načeloma ni razlike. Za nekoga, ki prihaja v te kraje, obstaja zelo velika verjetnost, da se bo še vračal (npr.: kayakaši, hribolazci). V preteklosti sem spoznal veliko hribolazcev, ki so hodili v te kraje in se še vračajo. Turistu je potrebno na začetku vsako zgodbo predstaviti na zelo preprost način. Za tem prične turist sam odkrivati prostor. Prva prezentacija prostora mora temeljiti na preprostem posredovanju zgodb. Če hočemo zapletene zgodbe dobro predstaviti, jih moramo predstaviti preprosto. Ko sem še sam zapisoval te zgodbe, sem opazil, če zgodba ni bila jasna, sem se premalo posvetil preprostosti. Turist potrebuje preprostost. V tem smislu ni razlike med nekom, ki kraj pozna, in nekom, ki se vrača, ker nekdo, ki se kasneje vrača, prične sam odkrivati kulturno dediščino zaradi stika, ki ga vzpostavi z domačini. Mojo nono je 33 let obiskovala družina Nemcev. Tako se ustvarjajo stiki med tujci in lokalnimi prebivalci. Sčasoma se tujci pričnejo udeleževati domačih dogodkov in pričnejo tudi razmišljati kot domačini. To pomeni, da je bilo delo dobro opravljeno, če je bila zgodba preprosta.

5. Imamo primarne in sekundarne vire. Kaj menite o pripovedovanju primarnega ali sekundarnega? Morebitne prednosti in slabosti?

Seveda je idealno, če zgodbo pripoveduje nekdo, ki jo je doživljal. Z druge strani gledano pa ne igra velike vloge, če jo pripoveduje vodič ali pa primaren vir. Pomembno je, da je ta, ki pripoveduje, avtentičen in da čuti ,o čem pripoveduje. Če jaz razlagam turistu o zgodovini Posočja, zagotovo govorim z žarom in čutim, da je tisto, o čemer pripovedujem, iz mojega kraja. Če pa vodim po Siciliji ali Rimu, pa ni enako. Mislim, da primarni ali sekundarni vir ne igra velike vloge pri tem. Bistvenega pomena je, da tisti, ki pripoveduje, čuti, da se to nanaša na del njegove dediščine. Turist ali obiskovalec to takoj opazi. Pomembno je, da so ljudje, ki to počnejo, pišejo ali predvajajo, avtentični. Na tej točki se vsaka zgodba začne. Težko si predstavljam, da bi turistom pripovedovali primarni viri. Je pa velika razlika, če

zgodbo poveš ti, kot ti jo je povedal 90 - letni mož, ali pa če jo pove nekdo, ki tega prostora sploh ne pozna.

6. Kakšno je vaše mnenje o predstavitvi zgodb na odprtem ali v zaprtem prostoru? Kakšne so morebitne prednosti ali slabosti pri enih in drugih?

Odvisno. Jaz sem bil zelo skeptičen pri projektu Poti miru, ko so obnavljali kaverne iz 1. svetovne vojne na prostem. Zdaj pa vidim, da na terenu to čisto drugače funkcionira.

- Obstajajo kakšne razlike pri dožemanju obiskovalcev na odprtem ali v zaprtem prostoru?

Mislim, da je izjemno pomembno, da obiskovalci začutijo prostor, kraj. Vsekakor je dobro, če se jih pelje tudi v naravo. Muzej v vsakem primeru predstavlja umetno situacijo. Kombinacija enega in drugega je verjetno najboljša. Kombinacija predstavitve in videnja v živo.

7. Kako pomembno bi bilo zgodbe kategorizirati oz. jih umestiti v pravo kategorijo razstave, turizma, zbirke?

To je najtežja stvar. Je stvar, ki jo je potrebno res dobro premisliti. Za zdaj 1. svetovna vojna še privablja in privlači ogromno ljudi. Vprašanje je, ali bo tako tudi čez 5 let? Določeno področje bi bilo potrebno dobro zastaviti. Z zgodovinskega vidika se vprašajmo, na kakšen način bi sebe najbolje predstavili.

- Kaj pa menite o uporabi zgodb v šolske namene ali za dokumentarne filme?

Jaz sem pri teh temah zelo kritičen. Mislim, da premalo preiščujemo o teh stvareh in da se preveč prepuščamo toku. Primarni cilj turizma je seveda zaslužek. Po drugi strani ni potrebno izumljati tradicij, če jih že imamo. Morali bi biti malo bolj samozavestni in namesto splošnih zgodb bi morali pripovedovati tiste manj običajne. Imeti moramo več zaupanja v to, kar smo v preteklosti doživljali. Večina turistov prepozna originalnost. Za zgodbe, ki ti jih pripoveduje gospod z vasi, ne drži, da turista ne bi zanimale. Odvisno je od tega, kako jo predstaviš in kako sebe vključiš v to zgodbo.

8. Kaj pa menite o zgodbah, kjer je lokalno prebivalstvo preživelo drugje in se ne vežejo direktno na dogajanje v Posočju. Kaj o teh zgodbah?

Tudi te se vključujejo med naše zgodbe. So del tega področja. Da je zgodba avtentična (izraz je slab) ne pomeni, da se dogaja v točno določenem kraju. V nekem določenem trenutku si zgodbe lahko delimo kot Slovenci, kot moški in kot

ženske. Nepomembno je, če se je izkušnja pojavlja v različnem prostoru. Naša dolžnost je, da jo govorimo.

9. Kakšno je vaše mnenje o varstvu nesovne kulturne dediščine v Sloveniji?

Slovenija je pri teh stvareh precej zadaj. V Ameriki poznam najmanj 10 knjig, ki govorijo o tej temi. Produkt nesnovna dediščina se ne nanaša samo na ustno izročilo. Vse, kar se nanaša na govorjenje o preteklosti, je nesnovna kulturna dediščina. V Sloveniji je še vedno sveže področje varovanja nesnovne kulturne dediščine. Pravni vidik je zelo pomemben zlasti, ko gledamo, kaj se sme objaviti in česa se ne sme objaviti ali na kakšen način to predstaviti. Pri nas smo še precej v povojih glede tega. V zadnjih letih se sicer približujemo mednarodnemu merilu. Predmet brez zgodbe je samo predmet. V muzeju imamo ogromno predmetov, ki nimajo podatkov. Ti predmeti mi nič ne povejo. Eno brez drugega ne gre, ker je vse dediščina. Delitev dediščine (kar v teoriji mora biti) je po mojem mnenju irelevantna. Meni je jasno, da bom lastnika starega predmeta vprašal, kakšna je njegova zgodovina, kako so ga uporabljali in kakšni spomini se vežejo nanj. Zdi se mi zelo pomembno. Mislim, da so zgodbe razlog, zakaj turisti prihajajo. Svojih zgodb nas ne sme biti sram, saj so to pomembne in velike zgodbe. Velike so ravno v tem, kjer mi mislimo, da so najmanjše. Ljudje v Posočju so zamenjali oblast šestih držav, govorijo tri jezike in vedno so na meji. Te stvari so res zanimive.

10. Kakšen potencial vidite v zgodbah, kot samostojni turistični ponudbi? Bi se dalo na osnovi ustnega izročila ustvariti določeno ponudbo?

Ne, se ne bi dalo. Turisti bi sicer ostali doma in brali zgodbe v knjigah. Zato je pomembno, da se razvije ta preplet snovne in nesnovne kulturne dediščine. Pomembno je, da vidimo in tipamo. Naša dolžnost je, da nesnovno dediščino pripravimo na snovne vire. Od nas je odvisno, kakšno informacijo dobi turist. Seveda lahko temeljimo na osnovnih informacijah, vendar je naša dolžnost, da svojo zgodovino in zgodovino »lokalcev« podajamo naprej.

Priloga 3: Primer potencialne zgodbe domačinov

17. BRIGADA SIMONA GREGORČIČA NA PLANINI SLEME

AVTOR: Andrej Kavčič, rojen 12.12.1929

ZAPISAL: Amadej Rutar, 8.3.2016

Bilo je leta 1944, 20. avgusta, ko sem bil za pastirja na planini Sleme. Prve dni v tednu, med časom mojega odpaševanja, so prišli partizani, 17. Brigada, ki se je imenovala »brigada Simona Gregorčiča«. Štela je okoli 300 ljudi. Konec avgusta je bilo malo mleka in mi smo jim dajali kolikor smo pomolzli. Tudi krave v tistih časih niso imele dosti mleka.

Zgodilo se je v nedeljo zjutraj. Na planini je od vedno bila navada, da se je zgodaj okoli 3h vstajalo. Ravno ko smo na pol pomolzli živino, se je zaslišalo streljanje in pokaenje. Pridirjal je partizan, ki je bil ranjen v podlaktnico na levi roki in tekla mu je kri. Vpil je: »Bežite hitro, Nemci so ravno tukaj spodaj v Kamolci!«. Vsi partizani, ki so bili na Slemenu, mu niso verjeli in govorili: »Naši le preizkušajo orožje, to sigurno niso Nemci!«. Pastirji nismo imeli kaj, kot da hitro do konca pomolzemo.

Na planini nas je bilo 5 pastirjev in mlekar, mladi in starejši, in 75 glav živine, kar je pomenilo 15 glav živine na enega pastirja. Iz strahu smo se spraševali, kaj se bo z nami zgodilo. Bali smo se, da nas bodo Nemci zaprli, ker smo partizanom pomagali in jim dajali za jest, zato smo se odločili, da bomo zbežali. Le mlekar in še en starejši pastir sta ostala na planini. Takoj ko smo prišli v skale, so Nemci pričeli streljati na nas. Videli smo enega partizana Vipavca, ki je s seboj nosil bakreni kotel. Takoj ko je vstal in poskušal bežati, so Nemci pričeli streljati nanj, da se je spet prislonil k tlem. Iz besa je kotel zalučal v dolino in zaklel: »Pej oštja!«, zvoki kotalečega kotla pa so še nekaj časa doneli med skalami. Z letnikoma iz vasi smo ostali skriti in premišljevali, kako bi lahko prišli do vrha Rdečega roba, da bi lahko opazovali dogajanje na Ostrici. Odpravili smo se na pot. Nemci spodaj so streljali na nas, zato smo se morali plaziti po tleh, da bi lahko prišli do prve doline, kjer se nas ne bi več videlo in kjer je pot vodila do vrha. Zemlja se je z vsakim strelom sesuvala na nas. Zbral sem dovolj poguma, vstal in na hitro skočil čez, v dolino. Isto je ponovil še en član trojice, tretji si pa ni upal. Obrnil se je in se odpravil nazaj, kasneje pa so ga Nemci ujeli. Ko sva s Pepijem Kukčevim prišla na vrh, sva videla nekaj ranjenih in mrtvih partizanov. Res je bilo žalostno. V travi je

ležala mlada partizanka, ki je bila ranjena v nogo in je stokala, ker se ni mogla nikamor premakniti. Midva ji tudi nisva mogla pomagati, sicer bi streljali na naju. Nedaleč proč je ležal mrtev partizan, ob katerem je ležala puška. Puško sem hotel vzeti, da bi se lahko branil. Takoj ko sem se premaknil, so se zaslišale šibre. Nemci so bili utaborjeni že od sobote na prehodu do malega Krnskega jezera in vrh Rdečega roba, kjer so čakali na partizane, ki bi hoteli zbežati. Videl sem, da s to puško ne bo nič, zato sva s Pepijem ležala v travi, dokler ni prišla megla. Predlagal sem, da greva in se skrijeva v skalovje. Težava je bila, da so od zgoraj Nemci na nas kotalili kamenje, od spodaj pa so streljali. Naposled sva le našla prostor na mali polici v skalovju in tam sva cel dan ležala. Vstajati nisva smela, sicer bi naju videli in streljali. Ko je padel mrak, sva se s Pepijem spet odpravila do vrha. Ker sem svet dobro poznal, sem skoval načrt, da bova pot ubrala po »Jaričkem«, kjer se bova lahko spustila v dolino. Na vrhu sva srečala nekaj partizanov, ki so naju spraševali, če pozna pot čez Rdeči rob. »Midva pozna pot fino, ampak Nemci so tam,« sva dejala. »Vidva bosta šla spredaj, mi pa bomo dobili dva mitraljeza in pobili vse Nemce, ki čakajo tam na vrhu, da se bomo lahko odpravili proti Lašci,« so nama dejali. Ni se nama zdela ravno najboljša ideja, saj so bili Nemci dobro utaborjeni. Na koncu baze le niso mogli priklicati, da bi dobili dva mitraljeza, zato so vprašali, če obstaja tudi kakšna druga pot. Povedal sem: »Enkrat je nekdo šel naravnost navzdol izpod Rdečega roba, vendar za to bi morali priti do tja, kjer pa so Nemci!«. Odločili smo se, da se v dolino spustimo od kraja, kjer smo se nahajali. Trije partizani so se odpravili za nama. Bila je trda tema in nič nismo videli, kje stojimo, zato smo se po rosni travi kar po riti drsali navzdol. En izmed partizanov je dejal: »Oštja, ta dva mulca sta zmešana, gremo mi raje nazaj«. Vseeno sva se sama s Pepijem odpravila naprej. Še nikoli noben ni prišel tam dol, niti podnevi ne. Prijemala sva se za čope trave, noge pomolila naprej, in poškkušala, če sežejo do tal. Če tal niso dosegle, sva se potegnila nazaj in isto poskusila na drugem mestu. Tako sva se plazila celo noč. Ko sva prišla nekoliko dol, sem spoznal svet v katerem sva se nahajala. Tistemu svetu pravijo »v Suhi Konti«. Spuščala sva se še naprej, dokler nisva prišla na »Snežet«, nakar sva se odpravila čez zelo grd del, kateremu pravijo »v Stazah«, pod njim pa je bila »Brešnica«, kjer so naši ponavadi kosili travo. Spodaj je bil rob, do koder sva se po riti podrsala po travi. Prijel sem se za čop trave, da bi poskusil, če mi noge sežejo do tal. Z nogami nisem začutil ničesar in se potegnil nazaj. Predlagal sem, da se odpraviva po drugi poti, ki je vodila skozi gozd, nakar je Pepi padel čez rob. Od strahu sem bil tiho in poslušal, če se mi bo oglasil. »Sem padel,« se je oglasil nekoliko spodaj, »skoči še ti dol!«. Skoči

zdaj ti v temo, ko ne veš ne kje in ne kam. »A si daleč spodaj?« sem ga vprašal. »Niti ne toliko,« je dejal. Prijel sem se za travo in se spustil. Vprašal sem ga, če mi seže do nog, on pa mi je dejal, da mu še nekoliko manjka do mene. Spustil sem se in mu priletel naravnost na glavo, da mu je odletela kapa. Cokle sva imela cel čas zavezane za pas, da nisva »rovsala«. Celo noč sva hodila v nogavicah, da se naju ne bi slišalo. Obadva sva se pobrala in se odpravila po znani poti do »Vrh Javorce«. Takrat so Bleki tam odpaševali krave. Spodaj je bil hlev, do katerega si nisva upala kar iti, ker bi tam lahko bili Nemci. Šla sva pod hlev in se od spodaj počasi približevala. Pred hlevom je bila mačka, ki naju je opazila in pričela mijavkati. »Dobro je, mački je dolgčas, ker mijavka, kar pomeni, da nikogar ni,« sem dejal. Cel dan nič nisva jedla in pila, zato sva se odpravila do hleva, kjer so imeli mleka in si ga nalila. Bil je že skoraj dan in bila sva utrujena. Za nekaj časa sva legla na seno, vendar spati si ravno nisva upala. Čez nekaj časa je prišel starejši Blek, da bi pomolzel živino. Ko sva prišla pred hlev, so iz planine Sleme Nemci pričeli streljati na nas. Bleku je krvavelo koleno in mislil sem, da se je le v »pleh« podrsal. Kasneje sem spoznal, da ga je šibra oplazila po vrhu kolena. Zbežali smo v gozd za hlevom in se za tem še tri dni skrivali.

Vse skupaj je trajalo do srede 23. avgusta 1944. Brigada je takrat izgubila okoli 100 ljudi, toliko jih je bilo mrtvih in ujetih. Pastir in mlekar, ki sta takrat ostala na planini, sta bila ujetnika in morala sta Nemcem dajati jesti in piti, živine pa tri dni iz hleva nista mogla spustiti. Po eni strani je bilo neumno, da smo zbežali, saj smo imeli pastirske izkaznice. Bali smo se le, da nas bodo zaprli in nas kaznovali, ker smo pomagali partizanom. V vojski je bilo takrat vse mogoče.